

MINISTERSTWO
INWESTYCJI
I ROZWOJU

PROGRAM DLA BIESZCZAD

Załącznik do
Kontraktu Terytorialnego Województwa Podkarpackiego
z 1 października 2018 r.

Spis treści

I. Wstęp.....	4
II. Spis skrótów	6
III. Obszar realizacji <i>Programu dla Bieszczad</i>	7
IV. Kierunki interwencji w ramach <i>Programu dla Bieszczad</i>	11
V. Kierunek I: Poprawa warunków życia	12
Oś I Bieszczady bliskie, czyli poprawa zewnętrznej i wewnętrznej dostępności transportowej ..	12
1. Utworzenie krajowych i międzynarodowych ciągów komunikacyjnych A4 i S19	12
2. Budowa dróg krajowych.....	15
3. Drogi dojazdowe do przejść granicznych	17
4. Przebudowa i budowa dróg powiatowych i gminnych	18
5. Rewitalizacja transportu kolejowego	21
6. Utworzenie przejść granicznych.....	22
Oś II Bieszczady dla mieszkańców, czyli poprawa dostępności i jakości usług społecznych i edukacji.....	25
1. Wspieranie tworzenia placówek opieki nad dziećmi	25
2. Poprawa infrastruktury ochrony zdrowia	26
3. Zwiększenie dostępu do infrastruktury sportowej.....	28
4. Poprawa jakości kształcenia zawodowego średniego i wyższego szczebla.....	28
5. Kształcenie dorosłych o niskich kwalifikacjach.....	31
6. Poprawa dostępności do usług publicznych dla osób z niepełnosprawnościami	34
7. Rozwój infrastruktury szerokopasmowej oraz wsparcie kompetencji cyfrowych	36
VI. Kierunek II: Wykorzystanie szans rozwojowych.....	38
Oś III Bieszczady zielone, czyli ochrona środowiska i wykorzystanie zasobów	38
1. Uporządkowanie gospodarki wodno-kanalizacyjnej.....	38
2. Wykorzystanie potencjału OZE.....	41

Oś IV Bieszczady przedsiębiorcze, czyli rozwój przedsiębiorczości i wzmocnienie potencjału turystycznego	43
1. Wsparcie mikro, małych i średnich przedsiębiorstw	43
2. Lokalne grupy działania na obszarach wiejskich	45
3. Rozwój bazy turystycznej i sportowej	46
4. Rozwijanie atrakcyjnej oferty w zakresie kultury	51
VII. Efektywne wykorzystanie międzynarodowych relacji	53
VIII. System zarządzania i wdrażania	55
IX. Indykatywne zestawienie projektów	57
X. Indykatywne zestawienie przedsięwzięć	61

I. Wstęp

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) przeorientowała dotychczasową politykę regionalną Polski. Priorytetem stało się zapewnienie zrównoważonego rozwoju terytorialnego całego kraju i umożliwienie pełnego udziału w procesach rozwojowych wszystkich jej terytoriów.

SOR wskazuje obszary, które będąc w wyjątkowej sytuacji, wymagają szczególnego wsparcia z poziomu centralnego w wykorzystaniu ich wewnętrznego potencjału społeczno-gospodarczego i zapewnienia podstaw do budowania trwałego rozwoju.

Takim miejscem są Bieszczady – jedno z najbardziej oddalonych od centralnych i regionalnych ośrodków wzrostu terytoriów w Polsce. Słaba dostępność transportowa Bieszczad należy do kluczowych barier rozwojowych, co zostało podkreślone w SOR.

Bieszczady to obszar, dla którego idea zrównoważonego rozwoju nabiera praktycznego wymiaru. Duża część jest objęta różnymi formami ochrony przyrody. Czyni to Bieszczady unikalnymi w skali kraju i regionu pod względem walorów turystycznych. Z drugiej strony jednak wszelkie formy działalności człowieka, w tym przedsiębiorczość, muszą zostać podporządkowane specyficznym zasadom i ograniczeniom.

Rozwiązanie problemów gmin bieszczadzkich dzięki wykorzystaniu ich potencjału stanowi jedno z wyzwań rozwojowych Podkarpacia. Uchwałą Zarządu Województwa Podkarpackiego z 2 sierpnia 2016 roku przyjęto *Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad (PSRB)*, jako wspólną inicjatywę samorządu województwa oraz Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza. W Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 Bieszczady zostały wskazane jako obszar strategicznej interwencji.

Program dla Bieszczad¹ (PdB), przygotowany przez rząd, we współpracy z samorządem województwa, bieszczadzkimi gminami i powiatami oraz partnerami społecznymi i gospodarczymi, ma na celu zwiększenie efektów oraz przyspieszenie działań ukierunkowanych na rozwój obszaru Bieszczad, poprzez odpowiednie połączenie sił i środków krajowych oraz samorządowych. PdB, nawiązując do PSRB, opisuje konkretne działania i inwestycje komplementarne, zarówno infrastrukturalne, jak i społeczne.

PdB wskazuje przedsięwzięcia i inicjatywy rozwojowe, realizowane lub planowane do realizacji z poziomu krajowego, oraz te inwestycje samorządu województwa, które są realizowane przy wsparciu finansowym rządu. Marszałek Województwa jest strategicznym partnerem programu i ukierunkowuje na jego realizację określone interwencje Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.

Interwencje z poziomu krajowego są podejmowane na terenie Bieszczad przez różne podmioty i realizowane w wielu programach, jednak dotychczas były one rozproszone, co znacznie utrudniało

¹ Program ten nie stanowi programu rozwoju w rozumieniu ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

ich monitorowanie i śledzenie postępów. Spójny dokument ułatwi zachowanie komplementarności inicjatyw krajowych z działaniami podejmowanymi na poziomie regionalnym i lokalnym, m.in. w ramach PSRB.

Dlatego ważną funkcją PdB jest koordynacja krajowych i unijnych źródeł finansowania, rozproszonych w wielu programach i instytucjach. Współpraca w ramach PdB stanowić będzie także forum współpracy i wymiany doświadczeń pomiędzy rządem, samorządem regionalnym, samorządami lokalnymi i innymi partnerami, na rzecz rozwoju Bieszczad.

Program dla Bieszczad, stanowiący załącznik do **Kontraktu Terytorialnego dla Województwa Podkarpackiego**, zawiera informacje na temat przedsięwzięć i inicjatyw, które poszczególne strony Kontraktu oraz inne zaangażowane podmioty podjęły od 2017 roku lub deklarują wolę ich podjęcia w przyszłości. Nie jest to katalog zamknięty. Możliwa i pożądana jest bieżąca identyfikacja i wdrażanie kolejnych działań na rzecz rozwoju Bieszczad.

II. Spis skrótów

BPO (ang. *business process outsourcing*) – zlecenie wykonania usługi na zewnątrz
CEF (ang. *Connecting Europe Facility*) – Instrument finansowy „Łącząc Europę”
DK – droga krajowa
FTTH (ang. *Fiber To The Home*) – światłowód do domu abonenta
GDDKiA – Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad
ITO (ang. *information technology outsourcing*) – zlecenie na zewnątrz procesów informatycznych
LGD – Lokalne Grupy Działania
MI – Ministerstwo Infrastruktury
MliR – Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju
OZE – odnawialne źródła energii
PBDKiA – *Program Budowy Dróg Krajowych i Autostrad*
PdB – *Program dla Bieszczad*
PL-BY-UA – Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa
PL-SK – Program Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020
POIŚ – Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko
POPC – Program Operacyjny Polska Cyfrowa na lata 2014 -2020
POPT – Program Operacyjny Pomoc Techniczna
POWER – Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020
PSRB – *Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad*
POPW – Program Operacyjny Polska Wschodnia
PROW – Program Rozwoju i Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020
R&D (z ang. *research & development*) – badania i rozwój (B+R).
RPO – Regionalny Program Operacyjny
RPO WP – Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020
SOR – *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*
SSC (ang. *shared services center*) – centrum usług wspólnych (CUW)
ZBGP – Związek Bieszczadzkich Gmin Pogranicza

III. Obszar realizacji *Programu dla Bieszczad*

Program dla Bieszczad adresowany jest do obszarów położonych na terenie czterech powiatów: bieszczadzkiego, leskiego, sanockiego i przemyskiego.

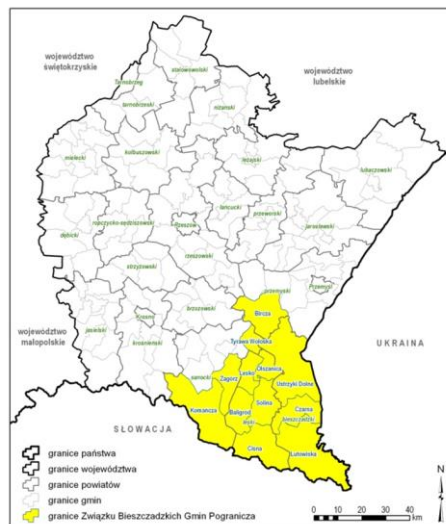
Jest to 12 gmin wskazanych w *Programie Strategicznego Rozwoju Bieszczad*:

- Czarna, Lutowska i Ustrzyki Dolne – w powiecie bieszczadzkiem,
- Baligród, Cisna, Lesko, Olszanica, Solina z siedzibą w Polańczyku – w powiecie leskim,
- Komańcza, Tyrawa Wołoska, Zagórz – w powiecie sanockim,
- Bircza – w powiecie przemyskim.

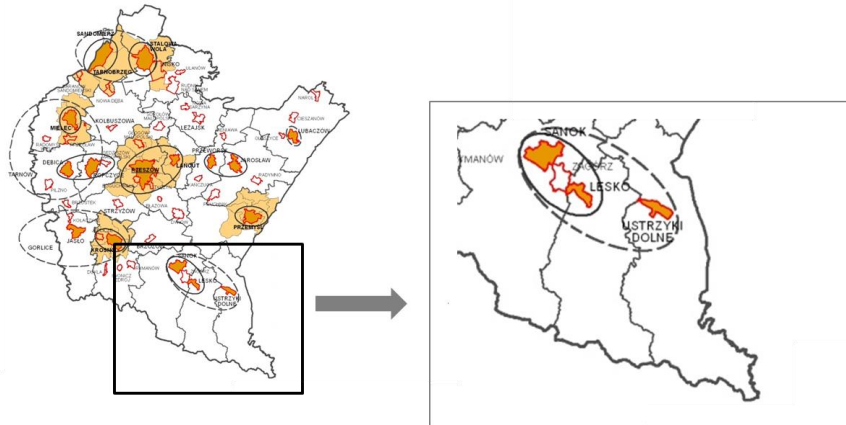
Na terenie objętym PdB miasto Ustrzyki Dolne i Lesko – stolice powiatowe – stanowią ośrodki, w których koncentrują się w dużej mierze funkcje społeczno-gospodarcze istotne dla mieszkańców.

Poza samym obszarem Bieszczad, impulsy rozwojowe generowane są również przez **Sanok** (stanowiący wraz z pobliskim Leskiem i mniejszym Zagórzem **Miejski Obszar Funkcjonalny „Sanok-Lesko”**, zidentyfikowany w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego jako jeden z ośmiu biegunów wzrostu) oraz przez pobliski **Przemysł** – drugie największe po Rzeszowie miasto w województwie.

Bliskość geograficzna **Ustrzyk Dolnych** oraz **Sanoka, Zagórza i Leska**, a także istniejące powiązania funkcjonalne między tymi gminami, stanowią potencjał do ich wspólnego rozwoju jako **multipola** – obszaru funkcjonalnego o kilku biegunach wzrostu, które skupiają miejsca pracy, biznes, usługi i oddziałują wspólnie na okoliczne tereny. Naturalne obszary wspólnego oddziaływania to m.in. usługi wyższego rzędu, edukacja na poziomie średnim i wyższym, rozwój inicjatyw klastrowych czy współpraca gospodarcza.

Źródło: Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad

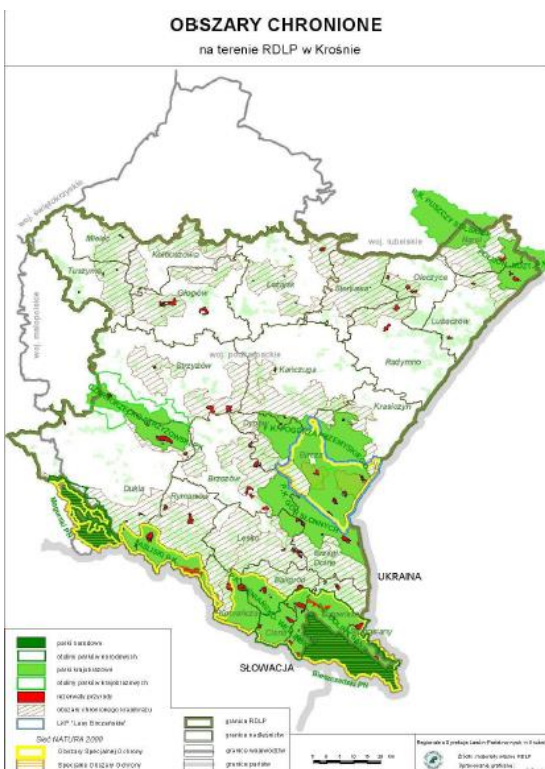

Źródło: Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad na podstawie opracowania Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie

Zarówno **Przemyśl**, jak i **Sanok** są objęte innym projektem strategicznym w ramach *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju – Pakietem dla średnich miast* i mogą korzystać z instrumentów oferowanych miastom średnim, takich jak preferencyjne warunki w dostępie do środków z krajowych programów operacyjnych, finansowanych z polityki spójności. Korzyści z uczestnictwa w Pakiecie dla średnich miast powinny być odczuwalne również przez obszary otaczające miasta średnie. Dodatkowe punkty za lokalizację inwestycji w mieście średnim lub gminie bezpośrednio do niego przylegającej zostały przyjęte w projektach dokumentów określających zasady nowej polityki inwestycyjnej rządu². Dzięki temu większe szanse na lokalizację inwestycji zyskują Przemyśl i Sanok, jak i graniczący z Sanokiem Zagórz. Jednocześnie inwestycje w średnich miastach w pobliżu Bieszczad będą miały pozytywny wpływ na rynek pracy całego obszaru.

Uwarunkowania rozwojowe obszaru Bieszczad

Bieszczady to jedno z najcenniejszych pod względem przyrodniczym i turystycznym miejsc naszego kraju, stanowiące zielone płuca Polski południowej. Obszar wspierany w ramach PdB obejmuje tereny

górskie i podgórskie. Dużą część Bieszczad zajmują lasy (powiat bieszczadzki – 70%, powiat leski – 68,6%), stanowiące zarówno o atrakcyjności turystycznej tego terenu, jak i o jego walorach dla rozwoju gospodarczego w oparciu o gospodarkę leśną. Na obszarze Bieszczad rozwinięte są różnorodne powierzchniowe formy ochrony przyrody, przede wszystkim Bieszczadzki Park Narodowy, ale także Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy oraz Park Krajobrazowy Doliny Sanu. Tereny te należą do Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery "Karpaty Wschodnie" pod patronatem

3 r. w sprawie pomocy publicznej udzielanej niektórym

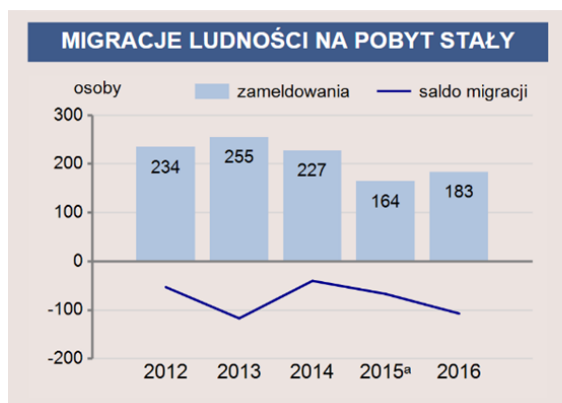
UNESCO, który obejmuje pogranicze Polski, Słowacji i Ukrainy.

Na wysoką atrakcyjność turystyczną Bieszczad wpływa również obecność zróżnicowanego dziedzictwa kulturowego, w tym drewnianych cerkwi, które są jednym z 15 obiektów w Polsce wpisanych na prestiżową listę światowego dziedzictwa UNESCO. Wyznaczone są liczne szlaki turystyczne piesze, konne i rowerowe, zarówno w górach, jak i na obszarach podgórskich. Obszar Bieszczad, ze względu na dobre warunki dla uprawiania sportów zimowych, jest atrakcyjny turystycznie przez cały rok. Potencjałem Bieszczad może być także położenie przy granicy z Ukrainą oraz ze Słowacją, decydujące nie tylko o unikatowości kulturowej tego regionu, ale także stwarzające możliwości dla rozwoju transgranicznej współpracy gospodarczej i społecznej.

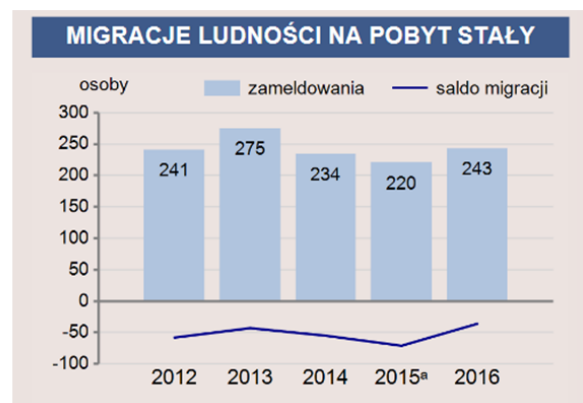
Bieszczady, pomimo atrakcyjności przyrodniczo-turystycznej, doświadczają jednak szeregu barier rozwojowych, niepozwalających na pełne wykorzystanie ich endogenicznego potencjału. Obszar ten jest jednym z najślabiej zaludnionych w Polsce: w 12 gminach bieszczadzkich mieszka prawie 76 tys. osób³, co stanowi ok. 3,5% całej ludności województwa podkarpackiego. Jednocześnie obszar gmin zajmuje powierzchnię niemal 3 tys. km² (ponad 16% powierzchni województwa). Średnia gęstość zaludnienia to zaledwie 26 osób/km², przy średniej w Polsce 123 os/km². Powiat bieszczadzki (19 os. km²) jest najślabiej zaludnionym powiatem w Polsce.

Obok niewielkiej bazy demograficznej (a w konsekwencji również podatkowej) Bieszczad, tereny te borykają się z problemem emigracji (ujemne saldo migracji utrzymuje się na całym obszarze od kilku lat) oraz z problemem starzenia się społeczeństwa: w powiecie bieszczadzkim wskaźnik obciążenia demograficznego ludności w wieku poprodukcyjnym, w relacji do ludności w wieku produkcyjnym wzrósł w latach 2010-2016 o 30%, a w powiecie leskim – o 25%. Odpływ ludności z Bieszczad dotyczy głównie osób młodych i wykształconych.

Powiat Bieszczadzki

Powiat Leski

Źródło: Statystyczne Vademecum Samorządowca, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, 2017

Słabością obszaru Bieszczad, wpływającą na odpływ kadr, jest niewystarczająca liczba wysokiej jakości miejsc pracy. Gospodarka opiera się o niskotowarowe i rozdrobnione rolnictwo, usługi branży turystycznej i okołoturystycznej oraz usługi podstawowe. Działalność przemysłowa jest słabo

³ Statystyczne Vademecum Samorządowca, 2017

rozwinęta i obejmuje głównie branżę drzewną, budowlaną oraz elektromaszynową. Brak na tym obszarze dużych przedsiębiorstw, zapewniających liczne miejsca pracy. Ważnym pracodawcą jest sektor publiczny, w tym Bieszczadzki Park Narodowy.

Stopa bezrobocia rejestrowanego na tym obszarze należała z najwyższych w Polsce: w powiecie bieszczadzkim wynosiła ona 17,9%, a w powiecie leskim – 20,5%, przy średniej dla województwa – 11,5%⁴. Znamienny jest jednak stosunkowo wysoki wskaźnik przedsiębiorczości – liczba podmiotów gospodarki w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym wynosi w tych powiatach odpowiednio 1505 i 1759 (przy średniej dla województwa 1254).

Niska liczba ludności i brak dużych przedsiębiorstw wpływają na bardzo ograniczoną bazę podatkową samorządów Bieszczad. Powiat leski i bieszczadzki stanowią dwa powiaty o najniższych dochodach własnych budżetu powiatu na jednego mieszkańca w województwie podkarpackim. Większość dochodów gmin na tym obszarze pochłaniają wydatki bieżące. Wydatki inwestycyjne kształtują się na poziomie 1-3% wydatków budżetowych gminy w takich miejscowościach, jak Bircza, Komańcza, Tyrawa i Czarna, na poziomie 6-16% – w Zagórz, Baligródzie, Lutowiskach, Ustrzykach Dolnych, Lesku, Olszanicy i Cisnej⁵. Jedynie w gminie Solina wydatki inwestycyjne wyniosły 19,3% wydatków budżetowych gminy. Niskie dochody i stałe wydatki bieżące skutkują bardzo ograniczoną zdolnością finansową większości gmin bieszczadzkich do podejmowania ważnych inwestycji publicznych.

Barierą dla rozwoju Bieszczad jest także wspomniana ograniczona dostępność do dużych ośrodków, a także niski poziom wewnętrznej dostępności transportowej i przygraniczne położenie przy zewnętrznej granicy Unii Europejskiej, przy ograniczonej liczbie przejść granicznych. Może to wpływać na obniżenie atrakcyjności inwestycyjną tych terenów dla potencjalnych inwestorów zewnętrznych.

Podejmowanie działań na rzecz zwiększenia atrakcyjności inwestycyjnej i wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego w Bieszczadach jest niezwykle istotne, jednak nie mogą być one prowadzone w sposób zagrażający walorom naturalnym i turystycznym Bieszczad. Wręcz przeciwnie – działania te powinny bazować na przyrodniczym potencjale tych obszarów i odpowiedzialnie go wykorzystywać.

Uwarunkowania rozwoju, w tym walory i bariery rozwojowe bieszczadzkich gmin, stanowiły podstawę przyjęcia kierunków interwencji w ramach *Programu dla Bieszczad*, opisanych w kolejnym rozdziale.

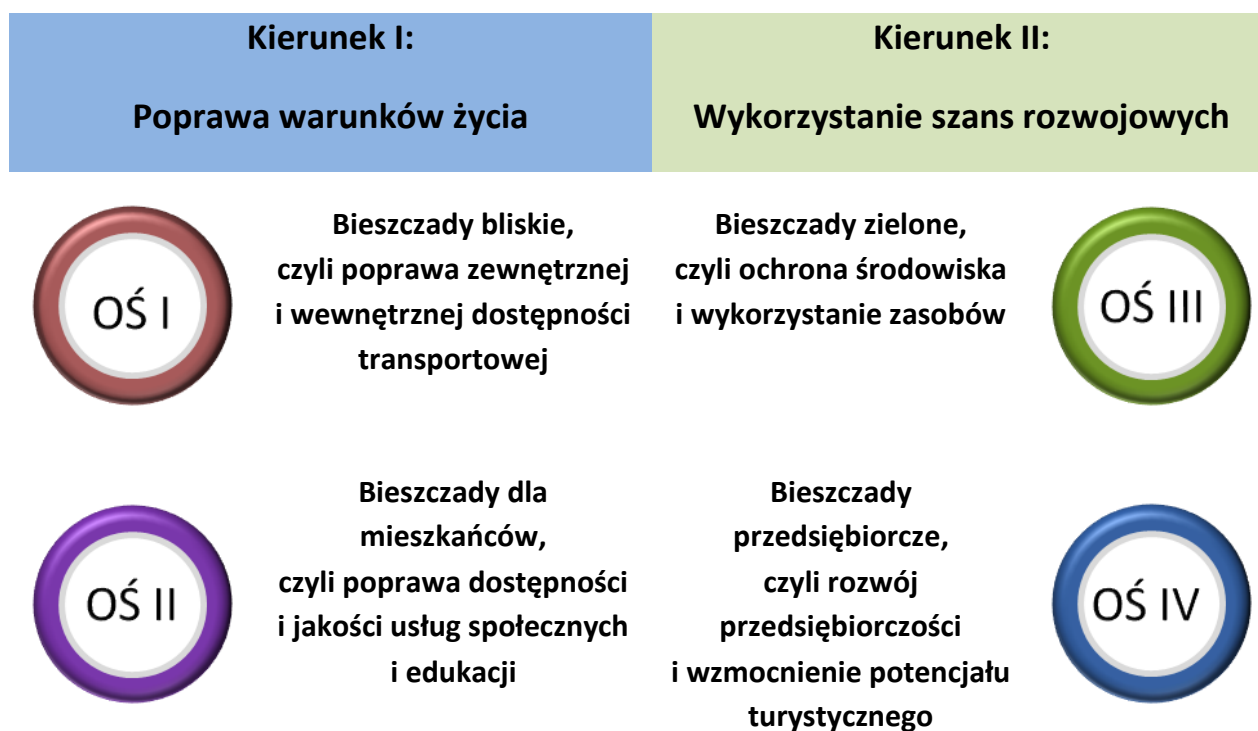
⁴ Tamże

⁵ tamże

IV. Kierunki interwencji w ramach *Programu dla Bieszczad*

Głównym celem *Programu dla Bieszczad* jest poprawa szans rozwojowych Bieszczad i przyspieszenie rozwoju tego obszaru, przez przedsięwzięcia oraz inicjatywy podejmowane z poziomu krajowego, komplementarne w stosunku do działań realizowanych na poziomie regionalnym i lokalnym.

Rozeznanie w zakresie istniejących potencjałów rozwojowych Bieszczad i zaobserwowanych barier dla wzrostu społeczno-gospodarczego, a także analiza dokumentów strategicznych oraz działań zrealizowanych i planowanych na poziomie regionalnym, pozwoliła na przyjęcie w PdB następujących **dwóch kierunków wsparcia**, uszczegółowionych za pomocą **czterech osi priorytetowych**.

V. Kierunek I: Poprawa warunków życia

Bieszczady bliskie, czyli poprawa zewnętrznej i wewnętrznej dostępności transportowej

1. Utworzenie krajowych i międzynarodowych ciągów komunikacyjnych A4 i S19

Obszar Bieszczad został wskazany w SOR jako jeden z najbardziej zmarginalizowanych pod względem dostępności transportowej. Kwestię poprawy dostępności transportowej tego terytorium należy postrzegać w trzech wymiarach. Po pierwsze, kluczowe z punktu widzenia całego województwa są szlaki komunikacyjne w ramach transeuropejskiej sieci komunikacyjnej TEN-T. Po drugie, konieczne są połączenia sieci TEN-T z drogami krajowymi i wojewódzkimi, umożliwiające lepsze połączenie najbardziej oddalonych obszarów z miastami powiatowymi oraz stolicą województwa. Wreszcie dużych nakładów wymagają drogi powiatowe i gminne w powiatach bieszczadzkich.

Do głównych elementów infrastruktury drogowej sieci TEN-T, istotnej z punktu widzenia rozwoju Bieszczad, należy zaliczyć:

- odcinek autostrady A4 między granicą z województwem małopolskim a granicą z Ukrainą w Korczowej;
- odcinek drogi ekspresowej S19 relacji Rzeszów – Barwinek/Słowacja (w ramach *Via Carpatia* – trasneuropejskiego szlaku drogowego północ-południe);
- odcinek projektowanej drogi ekspresowej S74 od granicy z województwem świętokrzyskim do projektowanej drogi ekspresowej S19.

Źródło: Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2023, PBPP w Rzeszowie 2015.

Autostrada A4 jest częścią sieci bazowej TEN-T i jednym z kluczowych szlaków łączących zachodnią i wschodnią Europę. Dzięki swojemu powiązaniu z portami czarnomorskimi Ukrainy, autostrada ma również potencjał, aby stać się jednym z ważniejszych elementów euroazjatyckich połączeń transportowych.

ZREALIZOWANE

Autostrada A4

W lipcu 2016 r. został oddany do użytku ostatni fragment autostrady A4 na odcinku węzeł Rzeszów Wschód – Węzeł Jarosław Zachód, co oznacza zwieńczenie prac nad całym szlakiem komunikacyjnym wschód-zachód, przebiegającym przez południową Polskę od granicy z Niemcami do granicy z Ukrainą w Korczowej.

Źródło: Ministerstwo Infrastruktury ze strony www.sejm.gov.pl

Częścią kompleksowej sieci TEN-T jest także droga ekspresowa **S19 na odcinku Rzeszów – Barwinek**. Droga ta stanowi element *Via Carpatia*, łączącej Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym i Morzem Adriatyckim. Realizacja szlaku umożliwi powstanie jednego z kluczowych transeuropejskich korytarzy transportowych na linii północ-południe. *Via Carpatia* połączy peryferyjne rejony Unii Europejskiej, a poprawiona dostępność transportowa tych terenów da im dodatkowy impuls rozwojowy. *Via Carpatia* to jeden z priorytetów **Inicjatywy Trójmorza**⁶, integrujący systemy transportowe Litwy, Polski, Słowacji, Węgier, Rumunii, Bułgarii i Grecji. Ciąg stworzy możliwość otwarcia, również

obszaru Bieszczad, na inne kraje w ramach UE oraz spoza UE, takie jak Turcja, Ukraina czy kraje bałkańskie. Stwarza to nowe szanse z perspektywy rozwoju opisywanego obszaru.

W znowelizowanym w lipcu 2017 roku **Programie Budowy Dróg Krajowych na lata 2014-2023 (z perspektywą do 2025 roku)** praktycznie cały ciąg *Via Carpatia* w Polsce został skierowany do realizacji. Budowa odcinka Rzeszów-Barwinek została zaplanowana na lata 2021-2025.

⁶ Inicjatywa Trójmorza to platforma współpracy prezydentów dwunastu państw położonych między Adriatykiem, Bałtykiem i Morzem Czarnym. Jej celem jest wzmacnianie spójności Unii Europejskiej poprzez zacieśnienie współpracy infrastrukturalnej, energetycznej i gospodarczej państw Europy Środkowej. Członkami Inicjatywy Trójmorza są: Austria, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry. Cel który im przyświeca: Im silniejsza Europa Środkowa jako część UE, tym silniejsza Unia Europejska (www.prezydent.pl, dostęp 10-02-2018).

Realizacja brakujących odcinków trasy S19 w województwie podkarpackim oraz włączenie do niej sieci dróg krajowych i lokalnych południowo-wschodniej części Podkarpacia, stanowi zasadniczy warunek poprawy dostępności komunikacyjnej Bieszczad. Z myślą m.in. o tym celu Rząd RP postanowił zwiększyć o 28 mld zł limit finansowy na realizację *Programu Budowy Dróg Krajowych* (do 135 mld zł)⁷. Przeważająca część dodatkowych środków (ok. 21 mld zł) ma zostać przeznaczona na budowę trasy *Via Carpatia*. Możliwość szybkiego i bezpiecznego dojazdu do autostrady A4 otwiera region na całą południową część kraju, gdzie oprócz Rzeszowa usytuowany jest szereg sąsiednich miast, kluczowych dla rozwoju kraju (m.in. Kraków, Katowice, Opole, Wrocław). Głównym celem budowy trasy ekspresowej S19 jest natomiast skomunikowanie miast tzw. ściany wschodniej wzdłuż linii przebiegającej z Białegostoku przez Lublin do Rzeszowa.

	W REALIZACJI
<p style="text-align: center;">Inwestycje realizowane przez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad</p> <p>Trasa ekspresowa S19 w relacji Rzeszów Południe – Barwinek/Słowacja. Inwestycja ma zapewnione finansowanie w ramach limitu 135 mld zł z <i>Programu Budowy Dróg Krajowych na lata 2014-2023</i> (z perspektywą do 2025 roku). Realizacja trasy o łącznej długości ponad 85 km została zaplanowana na lata 2021-2025.</p> <p>Cały odcinek został podzielony na pododcinki:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rzeszów Płd. – Babica (10,3 km). Wartość zadania: 1,26 mld zł. 19 stycznia 2017 r. podpisano umowę na wykonanie koncepcji programowej wraz z pełnym rozpoznaniem geologicznym i hydrogeologicznym (termin realizacji: 20 miesięcy). • Babica – Domaradz (23,5 km). Wartość zadania: 4,23 mld zł. 5 lutego 2018 r. podpisano umowę na wykonanie koncepcji programowej wraz z pełnym rozpoznaniem geologicznym (termin realizacji: 26 miesięcy). • Domaradz – Miejsce Piastowe (dł. ok. 22,7 km). Wartość zadania: 1,55 mld zł. 1 marca 2018 r. podpisano umowę na wykonanie koncepcji programowej (termin realizacji: 22 miesiące). • Miejsce Piastowe – Dukla (dł. ok. 10,4 km). Wartość zadania: 677,3 mln zł. 1 marca 2018 r. podpisano umowę na wykonanie koncepcji programowej (termin realizacji: 19 miesięcy). • Dukla – Barwinek – granica państwa (18,3 km). Wartość zadania: 1,24 mld zł. 24 kwietnia 2018 r. podpisano umowę na wykonanie koncepcji programowej (termin realizacji: 22 miesiące). <p>6 czerwca 2018 roku Komisja Europejska opublikowała projekt nowego rozporządzenia dla Instrumentu „<i>Connecting Europe Facility</i>” (CEF), w którym w Załączniku I, określającym m.in. przebieg wybranych odcinków sieci uzupełniającej TEN-T, wpisany został korytarz <i>Via Carpatia</i>.</p>	

⁷ Uchwała nr 97/2017 Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2017 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego pod nazwą Program Budowy Dróg Krajowych na lata 2014-2023 (z perspektywą do 2025 roku).

Nie należy przy tym pomijać innych ważnych z punktu widzenia Bieszczad możliwości, jakie wynikają z włączenia układu komunikacyjnego Podkarpacia do sieci ogólnopolskiej. Projektowana droga S74 połączy S19 (w miejscowości Nisko) z S7 w Kielcach (trasa Warszawa-Kraków), a dalej z Piotrkowem Trybunalskim i autostradą A1. Dzięki temu Bieszczady uzyskają najszybsze z możliwych połączeń drogowych z centralną i północną częścią kraju.

	<p>PLANOWANE</p>
<p style="text-align: center;">Planowane inwestycje Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad o znaczeniu regionalnym</p> <p>Projektowana droga ekspresowa S74 została ujęta w <i>Programie Budowy Dróg Krajowych na lata 2014-2023 (z perspektywą do 2025 roku)</i>. Opracowano studium korytarzowe dla odcinka Opatów (woj. świętokrzyskie) – Nisko. Trwają prace związane z dokumentacją środowiskową oraz wyborem wariantu.</p>	

2. Budowa dróg krajowych

Ciągi komunikacyjne A4 i S19 stanowią podstawowy szkielet komunikacyjny Podkarpacia. **Drogi krajowe nr 28 i 84** są kluczowe dla obszaru Bieszczad i umożliwiają, poprzez węzły komunikacyjne, skomunikowanie go resztą województwa.

Droga nr 28 prowadzi od przejścia granicznego w Medyce, przez Przemyśl i Sanok, do drogi ekspresowej S19, spinając obszar Bieszczad z siecią komunikacji krajowej i międzynarodowej. Dalej DK28 prowadzi do Krosna, Jedlicza i Jasła, gdzie znajdują się ważne zakłady przemysłowe.

Droga nr 84 odgrywa szczególną rolę jako szlak łączący ośrodki multipola – Sanok, Zagórz, Lesko i Ustrzyki Dolne, i prowadzący dalej ku przejściu granicznemu z Ukrainą w Krościenku.

	<p>ZREALIZOWANE</p>
<p style="text-align: center;">Zrealizowane inwestycje Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad o znaczeniu regionalnym, poprawiające bezpieczeństwo ruchu drogowego</p> <p>W ciągu drogi krajowej nr 28:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Budowa chodników w m. Bircza (627 tys. zł) • Most przez rzekę Tyrawka w m. Tyrawa Wołoska (6,4 mln zł), • Most przez potok Korzonka w m. Bircza (4,1 mln zł). <p>W ciągu drogi krajowej nr 84:</p>	

- Budowa chodników w m. Ustjanowa (2,4 mln zł),
- Most przez rzekę Smorż w m. Brzegi Dolne oraz most na potoku Równianka w m. Ustrzyki Dolne (1,8 mln zł),
- Most przez potok Serebnica w m. Olszanica (3,5 mln zł),
- Most przez potok Równianka w m. Ustrzyki Dolne (1,7 mln zł).

W REALIZACJI

Obecnie realizowane inwestycje Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad o znaczeniu regionalnym (odcinki bieszczadzkie)

W ciągu drogi krajowej nr 28:

- Budowa obwodnicy Sanoka w ciągu drogi krajowej nr 28 – długość 6,7 km. 9 lutego 2016 r. zawarto umowę z wykonawcą na kwotę prawie 144 mln zł. Przewidywany termin zakończenia realizacji: maj 2019 roku.

W ciągu drogi krajowej nr 84:

- Rozbudowa drogi krajowej nr 84 na odcinku Lesko-Glinne. Szacunkowa wartość inwestycji to 13 mln zł. Przewidywany termin realizacji inwestycji to 2019 rok,
- Rozbudowa drogi krajowej nr 84 w m. Brzegi Dolne (13 mln zł),
- Budowa mostu przez potok w m. Brzegi Dolne (1,6 mln zł),
- Budowa mostu przez potok w m. Stefkowa (2,8 mln zł).

PLANOWANE

Planowane inwestycje Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad o znaczeniu regionalnym

- Droga krajowa nr 84: planowane do rozbudowy są wszystkie odcinki między Sanokiem a granicą państwa w Krościenku,
- Droga krajowa nr 28: planowane do rozbudowy są wszystkie odcinki między S19 a granicą państwa w Medyce.

3. Drogi dojazdowe do przejść granicznych

Istotna z punktu widzenia organizacji ruchu granicznego jest jakość dróg dojazdowych do przejść granicznych:

- w **Medyce**, w ciągu **drogi krajowej nr 28** na odcinku Przemysł-Medyka,
- projektowanego przejścia w **Malhowicach**, w ciągu **drogi wojewódzkiej nr 885**, na odc. Przemysł - Hermanowice - granica państwa,
- w **Krościenku**, w ciągu **drogi krajowej nr 84**,
- w **Barwinku**, w ciągu **Via Carpatia (S19)**.

Rozbudowa drogi krajowej nr 28 na odcinku **Przemysł – Medyka** przez GDDKiA została zaplanowana ma lata 2019-2021. Inwestycja poprawi bezpieczeństwo i szybkość dojazdu do przejścia granicznego z Ukrainą. Szacunkowa wartość inwestycji to 116 mln zł.

Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich realizuje inwestycję polegającą na rozbudowie drogi wojewódzkiej nr 885. Projekt ten wpisuje się w **planowaną budowę przejścia granicznego** między Polską i Ukrainą w **Malhowicach**. Droga 885, w połączeniu z planowanym przejściem granicznym, mogą być uważane za alternatywną trasę komunikacyjną dla istniejącego połączenia Przemysł-Medyka-Lwów. Działania w ramach projektu obejmują przebudowę i budowę odcinków dróg/ulic miejskich oraz skrzyżowań z drogami miejskimi i powiatowymi, przebudowę i budowę innych obiektów inżynierii drogowej, poprzez ich dostosowanie do wymaganych parametrów, budowę dróg dojazdowych (KR1) dla celów utrzymania sąsiednich gruntów, chodników oraz ścieżek pieszych i rowerowych, urządzeń bezpieczeństwa drogowego.

Ponadto powiat bieszczadzki w partnerstwie z Lwowską Obwodową Administracją Państwową realizuje projekt „Partnerstwo Transgraniczne – szansa rozwoju regionu”, w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 (działanie 2.1 Poprawa i rozwój usług transportowych i infrastruktury). Głównym celem projektu jest rozwinięcie infrastruktury drogowej i poprawa dostępności obszarów przygranicznych. Projekt polega na przebudowie dróg powiatowych 2224R, 2226R, 2293R, 2269R, 2296R, 2302R i 2305R o łącznej długości 15,51 km. Efektem będzie ułatwiony dostęp do przejścia granicznego Krościenko-Smolnica oraz skrócenie czasu przejazdu z 31 do 18 minut.

16 lipca 2018 roku ministrowie właściwi do spraw transportu Polski i Słowacji podpisali umowę w sprawie lokalizacji połączenia drogi ekspresowej S19 z drogą ekspresową R4 w rejonie miejscowości **Barwinek** i Vyšný Komárnik, w ramach szlaku *Via Carpatia*.

Wobec niskiego skomunikowania terenów na obszarze objętych programem z obszarami położonymi po stronie słowackiej (np. między ośrodkami miejskimi Medzilaborce czy Snina) przygotowany zostanie – w porozumieniu ze stroną słowacką – projekt połączeń drogowych między przygranicznymi miejscowościami po obu stronach granicy.

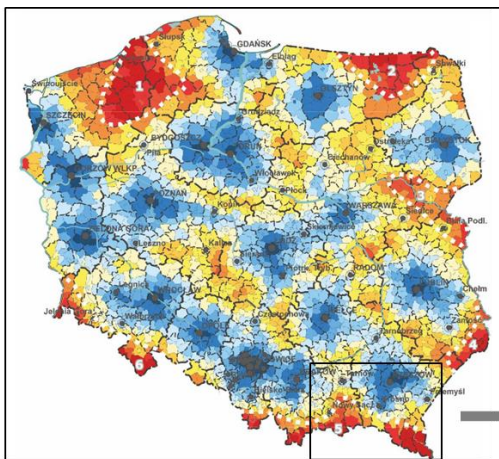
W REALIZACJI

Inwestycje w drogi dojazdowe do przejść granicznych

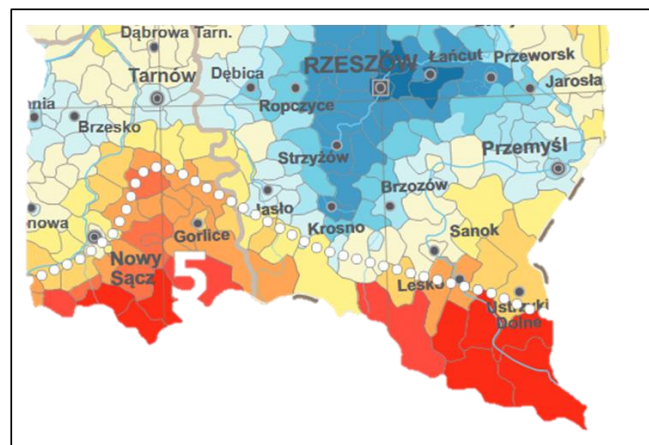
- Rozbudowa drogi krajowej nr 28 na odcinku Przemyśl – Medyka. Realizacja inwestycji planowana jest na lata 2019-2021, szacunkowa wartość to 116 mln zł.
- Rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 885 Przemyśl – Hermanowice – granica państwa. Długość rozbudowywanej drogi: 6,615 km. Dofinansowanie ok. 28,9 mln zł (6,75 mln euro⁸). Projekt realizuje Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich jako duży projekt infrastrukturalny.
- Projekt „Partnerstwo Transgraniczne – szansa rozwoju regionu” dotyczący poprawy dostępności obszarów przygranicznych, realizowany przez powiat bieszczadzki w partnerstwie z Rejonem Turczańskim w Obwodzie Lwowskim. Dofinansowanie wynosi ponad 6 mln zł.
- Podpisana w lipcu 2018 roku umowa pomiędzy Polską a Słowacją w sprawie miejsca połączenia drogi ekspresowej S19 z drogą ekspresową R4 w rejonie miejscowości Barwinek i Vyšný Komárnik (element *Via Carpatia*).

4. Przebudowa i budowa dróg powiatowych i gminnych

Jednym z czynników generujących dysproporcje w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego jest lokalizacja na obszarach najbardziej oddalonych od ośrodków centralnych przy niewystarczająco rozwiniętej infrastrukturze transportowej. Szczególne potrzeby rozwojowe obszarów o wysokim wskaźniku peryferyjności czasowej znalazły swoje miejsce w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*.

Źródło: Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju

99 75 70 65 60 55 45 40 35 30 20 7
(ważonych minut)

⁸ W dokumencie dla przeliczeń kursu EUR na PLN przyjęto kurs września 2018 r. 1 eur =4,2882 zł.

Z punktu widzenia poprawy dostępności transportowej obszaru Bieszczad istotna jest stopniowa modernizacja dróg wojewódzkich i lokalnych (powiatowych i gminnych) o funkcjach dojazdowych, znajdujących się na południe od dróg krajowych nr 84 i nr 28. Także regionalny program transportowy⁹ zwraca uwagę, że realizacja inwestycji drogowych niższej klasy na obszarze Bieszczad jest pożądanym działaniem, wskazując m.in. powiaty leski oraz bieszczadzki jako te o najniższej dostępności komunikacyjnej w Polsce. W tym zakresie konieczne jest współdziałanie jednostek samorządu terytorialnego wszystkich trzech szczebli i koordynacja działań.

Pomimo że realizacja zadań na drogach gminnych i powiatowych leży po stronie zarządców dróg samorządowych, Rząd RP dostrzega potrzebę dofinansowania tych inwestycji ze środków pochodzących z budżetu państwa. Służą temu *Program rozwoju gminnej i powiatowej infrastruktury drogowej na lata 2016-2019* oraz *Program na rzecz Rozwoju oraz Konkurencyjności Regionów poprzez Wsparcie Lokalnej Infrastruktury Drogowej* (przyjęty przez Radę Ministrów 19 marca 2018 roku), dzięki którym samorządy uzyskały dodatkowe źródło finansowania inwestycji mających na celu tworzenie bezpiecznej, spójnej, zrównoważonej i przyjaznej użytkownikowi sieci drogowej w wymiarze lokalnym.

Preferencje dla obszarów peryferyjnych czasowo (o niskiej dostępności transportowej, wyrażonej czasem dojazdu), takich jak Bieszczady, zostały wprowadzone w rządowym *Programie rozwoju gminnej i powiatowej infrastruktury drogowej* za pomocą Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 2017 r. *zmieniającego rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowych dla jednostek samorządu terytorialnego na przebudowę, budowę lub remonty dróg powiatowych i gminnych*. Określenie dokładnego sposobu premiowania takich obszarów należało do kompetencji wojewody.

W naborze na rok 2018 w województwie podkarpackim premiowane było znaczenie zadania dla poprawy dostępności czasowej na obszarach o najwyższym wskaźniku peryferyjności czasowej – takich jak Bieszczady. Dodatkowo, premiowane były inwestycje w miastach średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze objęte Pakietem dla miast średnich. Dzięki powyższym preferencjom w 2018 roku jednostki samorządu terytorialnego z obszaru Bieszczad otrzymały dofinansowanie z budżetu państwa o łącznej kwocie prawie 2 mln zł, podczas gdy w 2017 roku kwota ta wyniosła niespełna 1 mln zł.

W naborze na rok 2019 preferencje dla zadań drogowych w obszarze Bieszczad są jeszcze szersze. Premiowane będą bowiem obszary o najwyższym wskaźniku peryferyjności czasowej (powiat leski i bieszczadzki otrzymają najwyższą liczbę punktów) i dodatkowo – drogi położone w pasie do 50 km od granicy wschodniej i południowej kraju, a także drogi lokalne, niszczone przez gospodarkę leśną. Ponadto, podobnie jak w 2018 r., premiowane będą inwestycje w miastach średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze.

Natomiast *Program na rzecz Rozwoju oraz Konkurencyjności Regionów poprzez Wsparcie Lokalnej Infrastruktury Drogowej*, realizując założenia *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, która dostępność transportową wskazuje jako jeden z kluczowych czynników wpływających na rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru, skierowany został na wsparcie lokalnych połączeń drogowych poprawiających dostępność do centrów społeczno-gospodarczych lub bezpieczeństwo na

⁹ Program Strategiczny Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2023.

drogach lokalnych. W ramach Programu w 2018 roku jednostki samorządu terytorialnego z obszaru Bieszczad otrzymały dofinansowanie z budżetu państwa o łącznej kwocie 9,1 mln zł.

W REALIZACJI

Rządowe wsparcie dla lokalnej infrastruktury drogowej na obszarze Bieszczad

1) Wprowadzenie preferencji w *Programie rozwoju gminnej i powiatowej infrastruktury drogowej na lata 2016-2019* dla inwestycji drogowych w obszarach o najwyższym wskaźniku peryferyjności czasowej, takich jak Bieszczady.

W 2018 roku ze środków *Programu* dofinansowano cztery projekty na obszarze Bieszczad na łączną wartość prawie 2 mln zł:

- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Olchowiec, gmina Czarna (dł. 0,8 km), dofinansowanie BP: 231,4 tys. zł,
- Przebudowa drogi gminnej – ul. W. Pola w Ustrzykach Dolnych (dł. 0,46 km), dofinansowanie: 520,5 tys. zł,
- Przebudowa drogi gminnej w m. Czarna k/Orlika (dł. 0,9 km), dofinansowanie: 320,4 tys. zł,
- Przebudowa dróg powiatowych Olszanica – Ropienka – Wojtówka oraz Rakowa – Stańkowa – Ropienka (1,99 km), dofinansowanie 852 tys. zł.

W naborze na rok 2017 (na starych zasadach) w Bieszczadach wsparcie z programu uzyskały dwie inwestycje na łączną wartość niespełna 1 mln zł:

- Przebudowa drogi gminnej – ul. Gombrowicza w Ustrzykach Dolnych (dł. 0,89 m), dofinansowanie: 527,7 tys. zł,
- Przebudowa drogi gminnej w m. Zagórz (dł. 0,99 km), dofinansowanie: 451,9 tys. zł.

W naborze na 2019 rok premiowane są: obszary o najwyższym stopniu peryferyjności czasowej (powiat leski i bieszczadzki), położenie w pasie 50 km od granicy państwa, drogi lokalne niszczone przez gospodarkę leśną oraz drogi lokalne w miastach średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze.

W 2018 roku w ramach *Programu na rzecz Rozwoju oraz Konkurencyjności Regionów poprzez Wsparcie Lokalnej Infrastruktury Drogowej* na liście podstawowej znalazły się projekty bieszczadzskich gmin i powiatów, dofinansowane łączną kwotą 9,15 mln zł:

- Przebudowa drogi powiatowej nr 2298R ul. Przemysłowa – Ustrzyki Dolne – Równia – Hoszów. Wnioskodawca powiat bieszczadzki, dofinansowanie: 1,2 mln zł,
- Budowa kładki pieszo-jezdnej na rzece Osława w miejscowości Morochów wraz z budową drogi gminnej, gmina Zagórz, dofinansowanie: 4,2 mln zł,
- Budowa z przebudową drogi gminnej nr 118405R w miejscowości Solina, dofinansowanie: 0,55 mln zł,

- Przebudowa drogi powiatowej nr 2113R Pastwiska – Puławy, dofinansowanie: 0,5 mln zł,
- Przebudowa drogi powiatowej nr 2272R Uherce Mineralne – Myczkowce – Bóbrka, dofinansowanie: 1,7 mln zł,
- Przebudowa drogi powiatowej nr 2205R Czerteż – Strachocina, dofinansowanie 0,6 mln zł,
- Wykonanie remontu drogi nr 118008R w miejscowości Baligród, dofinansowanie: 0,4 mln zł.

PLANOWANE

Wsparcie z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020

Realizacja projektu pn. „Przebudowa/rozbudowa DW 895 na odcinku Solina-Myczków i DW 894 na odcinku Hoczew-Polańczyk”, ujętego w Programie Strategicznego Rozwoju Transportu Województwa Podkarpackiego do roku 2023. Całkowita szacunkowa wartość projektu wynosi ponad 118 mln zł, z czego koszt realizacji odcinka Hoczew – Polańczyk (I etap) wynosi 67,26 mln zł, (w tym EFRR – 57,17 mln zł). Zawarcie umowy planowane jest na październik 2018 roku.

5. Rewitalizacja transportu kolejowego

Przez obszar bieszczadzki przebiegają dwie linie kolejowe: linia 108 Stróże – Krościenko – granica państwa oraz linia 107 Nowy Zagórz – Łupków (do miejscowości Medzilaborce na Słowacji). Na obu liniach odbywa się ruch pasażerski oraz towarowy. Na linii 108 ruch pociągów odbywa się do Zagórza. Natomiast na odcinku Nowy Zagórz – Krościenko odbywa się ruch drezynowy.

Obie linie, choć niezelektryfikowane, posiadają potencjał turystyczny. Szczególnie linia 107, ze względu na atrakcyjne widoki, np. na przełomie Osławy czy w Łupkowie.

W Krajowym Programie Kolejowym do 2023 roku zostały uwzględnione inwestycje na liniach 107 i 108. Dostępna w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego alokacja na lata 2014-2020 na inwestycje kolejowe

jest ograniczona, co powoduje konieczność stopniowej realizacji wskazanych w Krajowym Programie Kolejowym projektów. W przypadku linii 107 w obecnej perspektywie finansowej ze środków RPO Woj. Podkarpackiego przygotowana zostanie dokumentacja techniczna. Wykonanie robót budowlanych na linii 107 planowane jest po 2020 roku.

Obecnie na obu liniach w okresie wakacyjnym regularnie kursują pociągi regionalne relacji Sanok/Rzeszów – Medzilaborce, przy wykorzystaniu nieczynnej dotychczas linii kolejowej przez Przełęcz Łupkowską. W ciągu roku akademickiego, w piątki i w niedziele, kursuje pociąg relacji Rzeszów – Komańcza.

	PLANOWANE
<p style="text-align: center;">Projekty kolejowe</p> <p>Zgodnie z ustaleniami Zarządu Województwa z PKP PLK oraz Ministerstwem Inwestycji i Rozwoju, w perspektywie finansowej 2014-2020 z wykorzystaniem środków z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego planowana jest:</p> <ul style="list-style-type: none">• realizacja projektu <i>Rewitalizacja linii kolejowej nr 108 na odcinku Jasło – Nowy Zagórz</i>. Ostateczny zakres inwestycji będzie uzależniony od dostępności środków w programie – minimalny zakres to dokumentacja projektowa.• dokumentacja dla inwestycji „Budowa łącznicy kolejowej Jedlicze-Szebnie” <p>Przygotowanie dokumentacji projektowej pozwoli na priorytetowe traktowanie i szybką realizację tych inwestycji w kolejnej perspektywie finansowej.</p>	

6. Utworzenie przejść granicznych

Przygraniczne położenie może być zarówno atutem, jak i barierą rozwoju dla danego obszaru. W przypadku przewyciężenia ograniczeń i trudności może stanowić wyjątkowy potencjał dla transgranicznej współpracy gospodarczej i społecznej oraz stanowić poważny impuls dla rozwoju danego obszaru. W przypadku gmin bieszczadzkich dodatkowy czynnik stanowi położenie obszaru przy zewnętrznych granicach Unii Europejskiej, z czym wiążą się ograniczenia w przepływie osób i towarów.

Źródło: Straż Graniczna, Bieszczadzki Oddział Straży Granicznej, www.bieszczadzki.strazgraniczna.pl (dostęp 0.02.2018).

Obecnie nie ma możliwości przekroczenia granicy z Ukrainą poniżej przejścia Krościenko – Smolnica, a linia kolejowa nie jest wykorzystywana ze względu na zawieszenie kursowania pociągów na polskim odcinku Krościenko – Ustrzyki Dolne – Zagórz.

Potrzeba otwarcia nowych przejść granicznych (zarówno samochodowych, jak i przeznaczonych tylko dla ruchu pieszo-rowerowego) jest silnie podkreślana przez władze samorządowe. Jednak należy zauważyć, że przejścia graniczne mogą niekorzystnie oddziaływać na chronione środowisko naturalne Bieszczad, co trzeba brać pod uwagę przy decyzji odnośnie do ewentualnych nowych lokalizacji. Przeszkodą jest również brak odpowiedniej infrastruktury drogowej po stronie Ukrainy. Zły stan ukraińskich dróg dojazdowych do granicy polsko-ukraińskiej, a także brak środków finansowych na ich budowę bądź modernizację, stanowi czynnik opóźniający podejmowanie inwestycji w zakresie tworzenia nowych przejść granicznych.

Obecnie kluczowymi inwestycjami na polsko-ukraińskiej granicy państwowej są: rozdzielenie ruchu osobowego od towarowego w drogowym przejściu Korczowa – Krakowiec oraz budowa nowego przejścia granicznego **Malhowice – Niżankowice w powiecie przemyskim**. Zakończenie ww. inwestycji w istotny sposób przyczyni się do zwiększenia przepustowości przejść granicznych oraz poprawy dostępności granicy polsko-ukraińskiej, co będzie miało pozytywny wpływ na rozwój współpracy transgranicznej między Polską a Ukrainą.

W REALIZACJI

Budowa przejścia granicznego Malhowice-Niżankowice w powiecie przemyskim

Projektowane przejście graniczne w Malhowicach ma charakter lokalny, obsługujący ruch osobowy pojazdami o dopuszczalnej masie całkowitej do 3,5 t oraz autobusami. W koncepcji ujęta została również przewidywana lokalizacja przejścia pieszego, którego realizacja jest planowana w przyszłości. Powierzchnia przejścia, według opracowywanej dokumentacji, to ponad 15 ha, w tym 5,5 ha to powierzchnia zabudowy. 5 tys. m² zajmą projektowane budynki: budynek odpraw autobusów wraz z zadaszonymi strefami kontroli na kierunku wjazdowym i wyjazdowym oraz budynek TaxFree, budynki odpraw szczegółowych PL i UA, posterunki wjazdowe dla straży granicznej i służby celnej, sanitariaty dla podróżnych, budynki gospodarcze i techniczne, a 50 tys. m² przeznaczono na parkingi, dojazdy, drogi, chodniki, stopnie kształtujące teren, rampy. Przejście w Malhowicach będzie porównywalne wielkością do przejścia w Budomierzu, tak więc zakłada się, że przepustowość będzie również podobna.

W 2018 roku przewiduje się ogłoszenie przetargu na wyłonienie wykonawcy robót budowlanych. Realizację robót przewiduje się w latach 2019-2021, zaś otwarcie przejścia – po uzyskaniu pozwolenia na użytkowanie, co najprawdopodobniej będzie miało miejsce w roku 2022.

***Bieszczady dla mieszkańców,
czyli
poprawa dostępności i jakości
usług społecznych i edukacji***

1. Wspieranie tworzenia placówek opieki nad dziećmi

Bieszczady są terenem o niskiej gęstości zaludnienia, a sieć osadniczą charakteryzuje duży stopień rozproszenia. Stanowi to wyzwanie przy zapewnieniu przez samorządy odpowiedniego dostępu do usług publicznych, m.in. takich jak usługi społeczne, usługi opiekuńcze i usługi zdrowotne.

Zgodnie z danymi Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, na terenie gmin bieszczadzkich w 2016 roku mieszkało prawie 2 tys. dzieci, przy czym jedynie w gminie Zagórz funkcjonowały dwie placówki publiczne świadczące **usługi opieki żłobkowej**. Systemowy brak możliwości zapewnienia usług opieki nad małym dzieckiem ma negatywny wpływ na aktywność zawodową rodziców, w szczególności na szybki powrót na rynek pracy kobiet po urodzeniu dziecka.

Nieco lepsza sytuacja występuje, jeśli chodzi o dostęp do **usług przedszkolnych** – na terenie Bieszczad funkcjonuje 60 placówek wychowania przedszkolnego, choć w niektórych gminach nie ma żadnego przedszkola. Ogółem, co trzecie dziecko w wieku przedszkolnym nie jest objęte tego typu usługą.

Kluczowe dla obszaru Bieszczad jest podjęcie działań poprawiających dostępność do usług opieki żłobkowej i przedszkolnej. Działania na rzecz zapewnienia dziennej opieki nad dziećmi m.in. w powiecie leskim i bieszczadzkim są wspierane przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, przy pomocy funduszy europejskich w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego, przy możliwym wsparciu środków budżetu państwa.

Wspomniane wyżej rozproszenie jednostek osadniczych w połączeniu z bardzo niskim potencjałem wydatków inwestycyjnych bieszczadzkich gmin sprawia, że racjonalną ekonomicznie możliwością zapewnienia usług społecznych i zdrowotnych jest podjęcie **szerokiej współpracy międzygminnej**.

Na podstawie Kontraktu Terytorialnego rząd może dofinansowywać z budżetu państwa inwestycje podejmowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Decyzję w tym zakresie podejmuje Zarząd Województwa.

W REALIZACJI

Projekty dotyczące opieki żłobkowej i przedszkolnej w Bieszczadach

W ramach RPO Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 przyznano dofinansowanie z EFRR, wsparte środkami budżetu państwa, trzem projektom rozwoju edukacji przedszkolnej z terenu Bieszczad: „Szczęśliwe przedszkolaki” w Gminie Zagórz, „Cyfrowe przedszkole - Utworzenie nowych

miejsc opieki przedszkolnej z wykorzystaniem nowoczesnych technologii w edukacji malucha” oraz „Bieszczadzkie Przedszkole Marzeń” w gminie Olszanica (zakończony). Całkowita wartość projektów to ok. 2 mln zł, w tym wkład UE – ok. 1,7 mln zł, a środki z budżetu państwa – ok. 99 tys. zł.

Województwo dofinansowuje także inne projekty opieki nad dziećmi na tym obszarze. Realizowany jest m.in. projekt „Wdrożenie programu opieki dziennej na terenie powiatu leskiego, bieszczadzkiego, brzozowskiego, jasielskiego, krośnieńskiego i m. Krosna dotyczący umożliwienia powrotu na rynek pracy rodzicom/opiekunom dzieci w wieku do lat 3”. Całkowita wartość projektu to ok. 1 mln zł, w tym wkład UE to ok. 870 tys. zł. Projekt realizowany od maja 2017 roku do sierpnia 2019 roku. Z funduszy RPO realizowana jest w Ustrzykach Dolnych budowa zaplecza żłobka gminnego. Wartość projektu to ok. 3,5 mln zł, a dofinansowanie z EFRR to 940 tys. zł. Lesko uzyskało z RPO fundusze na rozbudowę przedszkola samorządowego (wartość projektu: 1,6 mln zł, dofinansowanie z EFRR: 880 tys. zł).

PLANOWANE

Konkurs w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020

W 2019 roku w ramach RPO WP 2014-2020 ogłoszony zostanie kolejny konkurs (alokacja ok. 20 mln zł) w ramach działania 7.4 *Rozwój opieki żłobkowej w regionie*, w którym w sposób szczególny premiowane będzie wsparcie na tworzenie nowych podmiotów opieki nad dziećmi do lat 3 (m.in. żłobki, żłobki przyzakładowe, kluby dziecięce, dzienni opiekunowie). **Projekty skierowane na tworzenie ww. podmiotów na terenie 12 gmin objętych Programem dla Bieszczad otrzymają dodatkową premię punktową, co w sposób znaczący podniesie szansę ich dofinansowania i realizacji.**

2. Poprawa infrastruktury ochrony zdrowia

W zakresie **infrastruktury zdrowotnej**, na obszarze Bieszczad występuje duże zróżnicowanie w dostępie do podstawowej opieki zdrowotnej. Leczenie szpitalne na terenie Bieszczad zapewniane jest przez trzy szpitale: SPZOZ w Ustrzykach Dolnych, SPZOZ w Sanoku oraz SPZOZ w Lesku, które świadczą usługi opieki zdrowotnej i ratownictwa medycznego nie tylko dla mieszkańców, ale również – szczególnie w szczycie sezonu turystycznego – dla licznych turystów odwiedzających Bieszczady. Pożądane są działania polegające na koordynacji usług zdrowotnych świadczonych przez wymienione szpitale.

Bardzo istotna, szczególnie w obliczu ograniczonych zasobów powiatów bieszczadzkich na wsparcie inwestycyjne szpitali, jest pomoc z poziomu krajowego. **W 2017 roku łączne wsparcie z poziomu krajowego dla szpitali w Ustrzykach Dolnych i w Lesku wyniosło ok. 4,4 mln zł.**

	W REALIZACJI
<p>Dofinansowanie bieszczadzkich szpitali z poziomu krajowego w 2017 r.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Szpital Powiatowy w Ustrzykach Dolnych <p>Dla SP ZOZ w Ustrzykach Dolnych zostało przyznane dofinansowanie z rezerwy ogólnej budżetu państwa na zakup sprzętu medycznego ratującego życie (Zarządzenie nr 189 Prezesa Rady Ministrów z dn. 28 listopada 2017 r.) w wysokości ponad 1,2 mln zł.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Szpital Powiatowy w Lesku <p>SP ZOZ w Lesku podpisał w dn. 28 grudnia 2017 roku umowę z Ministerstwem Zdrowia na realizację projektu "Poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów Bieszczad" w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020. Całkowita wartość projektu to ok. 7,4 mln zł, w tym wartość dofinansowania UE to ok. 6,3 mln zł. Projekt będzie realizowany do końca 2018 roku.</p>	

Zapewnienie opieki zdrowotnej oraz jakość świadczonych usług medycznych, w tym dla osób z niepełnosprawnościami i starszych, jest ważnym wyzwaniem w regionie Bieszczad, a szpitale po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej zmagają się z brakiem nowoczesnego sprzętu ratowniczego i diagnostycznego. Zwiększający się ruch na przejściach granicznych, między innymi na położonym w tym rejonie przejściu Krościenko-Smolnica, także wymaga rozbudowy i unowocześnienia zaplecza medycznego. Coraz częściej konieczne jest udzielanie pomocy medycznej bezpośrednio w strefie przygranicznej.

	W REALIZACJI
<p>„Razem dla ratowania życia” – projekt polsko-ukraiński</p> <p>Polsko-ukraiński projekt „Razem dla ratowania życia”, obejmujący obszar Bieszczad, dotyczący polsko-ukraińskiego systemu pierwszej pomocy medycznej w strefie pogranicza, otrzymał dofinansowanie w ramach działania 3 <i>Wspólne wyzwania w obszarze bezpieczeństwa i ochrony</i> Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020.</p> <p>Całkowita wartość projektu to ok. 2,17 mln euro, w tym wartość dofinansowania UE to ok. 1,99 mln euro (ok. 8,53 mln zł).</p>	

	<p>PLANOWANE</p>
<p>Podjęcie działań mających na celu koordynację usług zdrowotnych świadczonych przez szpitale w powiatach bieszczadzkich.</p>	

3. Zwiększenie dostępu do infrastruktury sportowej

Z perspektywy jakości życia oraz atrakcyjności edukacji ważny jest dostęp do miejsc rekreacji i sportu w poszczególnych miejscowościach Bieszczad.

	<p>W REALIZACJI</p>
<p>Inwestycje dofinansowane ze środków Ministra Sportu i Turystyki realizowane w 2018 roku</p> <p>Gminy Ustrzyki Dolne, Olszanica, Lesko, Zagórz i Bircza otrzymały dofinansowanie z Ministerstwa Sportu i Turystyki w wysokości łącznie ponad 3 mln zł na budowę małej infrastruktury sportowej, przede wszystkim: stref aktywności fizycznej, wielofunkcyjnych boisk sportowych oraz hal sportowych.</p>	

4. Poprawa jakości kształcenia zawodowego średniego i wyższego szczebla

Celem szkolnictwa zawodowego jest kształcenie wysoko wykwalifikowanych kadr dla gospodarki regionu. Od wielu lat jednak obserwować można systematyczny spadek zainteresowania młodzieży tą formą kształcenia, zarówno na poziomie całego kraju, jak i na terenie Bieszczad. Kształcenie zawodowe oferowane jest w trzech miejscowościach: Sanoku, Lesku i Ustrzykach Dolnych. Ponadto – obok placówek kształcenia zawodowego na poziomie średnim – w Sanoku działa Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.

Wiele zespołów szkół z obszaru Bieszczad, które oferują m.in. kształcenie zawodowe, współpracuje z przedsiębiorstwami w regionie, są to jednak zazwyczaj małe firmy o wąskiej, sektorowej specjalizacji. Szkoły te powinny więc nastawić się na poszukiwanie możliwych form współdziałania z przedsiębiorstwami, nie tylko tymi małymi, ale przede wszystkim z tymi większymi, które oprócz praktyk zawodowych i staży, otworzą się na inne formy współpracy ze szkołami, ich uczniami i absolwentami.

Działania na rzecz upowszechniania i podwyższenia jakości szkolnictwa zawodowego są realizowane zarówno na poziomie regionalnym, jak w ramach wdrażanego na poziomie centralnym Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, a także Programów Współpracy Transgranicznej.

W REALIZACJI

Przykłady projektów edukacyjnych na terenie Bieszczad

- **Projekt „Staże zawodowe dla leśników”**

Projekt dla leśników jest realizowany w ramach projektu „Staże zagraniczne dla uczniów i absolwentów szkół zawodowych oraz mobilność kadry kształcenia zawodowego” w ramach POWER. Głównym celem projektu jest wspieranie ponadnarodowej mobilności uczniów kształcących się zawodowo, ich doskonalenie zawodowe oraz wykorzystanie posiadanej wiedzy i umiejętności w praktyce, w dążeniu do osobistego rozwoju i zdobycia kwalifikacji wymaganych na Europejskim Rynku Pracy. Okres realizacji to wrzesień 2016 – sierpień 2017, a przyznane dofinansowanie wynosi 85,5 tys. zł.

- **Projekt „Szkolnictwo zawodowe w powiecie bieszczadzkiem otwarte na rynek pracy”**

Celem projektu, realizowanego w ramach RPO Województwa Podkarpackiego, jest zwiększenie szansy na zatrudnienie dla 160 uczniów Bieszczadzkiego Zespołu Szkół Zawodowych (Ustrzyki Dolne) w branży hotelarsko-gastronomicznej, handlowo-usługowo-turystycznej na lokalnym rynku pracy, poprzez podniesienie jakości nauczania oraz kwalifikacji zawodowych i umiejętności. W ramach projektu szkoła zostanie wyposażona w sprzęt i pomoce dydaktyczne niezbędne w procesie kształcenia zawodowego, uczniowie będą uczestniczyć w stażach i praktykach zawodowych oraz w dodatkowych kursach i szkoleniach podnoszących ich kwalifikacje zawodowe i szanse na rynku pracy. Okres realizacji to listopad 2017 – październik 2019, przyznane dofinansowanie wynosi 934 tys. zł.

- **„Lasy nie znają granic”**

Celem projektu Zespołu Szkół Leśnych w Lesku (realizowanego w okresie październik 2017 – październik 2018 w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020) jest poprawa jakości wykształcenia, poszerzenie oferty kształcenia na obszarze pogranicza, przystosowanie się do potrzeb rynku oraz korzystanie z innowacyjnych metod nauczania i intensyfikację wspólnych inicjatyw polsko-słowackich rozwijanych przez instytucje oświatowe. Udział polskiego partnera w środkach EFRR wynosi 117,6 tys. EUR (ok. 500 tys. zł), całość projektu prawie 238 tys. euro (w zaokrągleniu 1 mln zł).

Środki na dofinansowanie projektów wyższych szkół zawodowych są dostępne w ramach POWER.

	W REALIZACJI
<p>Projekty realizowane przez Państwową Wyższą Szkołę Zawodową im. Jana Grodka w Sanoku</p> <p>łącznie wartość dofinansowania to ponad 6 mln zł</p> <ul style="list-style-type: none">• „Program praktyk zawodowych w Państwowych Wyższych Szkołach Zawodowych” <p>Głównym celem projektu było wprowadzenie nowatorskiego systemu sześciomiesięcznych praktyk zawodowych dla kierunków studiów o profilu praktycznym w okresie od października 2015 do sierpnia 2019. Przyznane dofinansowanie: 2,4 mln zł.</p> <ul style="list-style-type: none">• Projekt „Kształcimy zawodowców” <p>Cel główny projektu to podniesienie poziomu kwalifikacji i kompetencji wśród 207 studentów w obszarach kluczowych dla gospodarki i rozwoju kraju poprzez kompleksowe wsparcie edukacyjno-szkoleniowe. Okres realizacji przewidziano od stycznia 2017 r. do grudnia 2019 r. Całkowita wartość projektu wynosi ok. 1,2 mln zł, w tym wartość dofinansowania UE to ok 1 mln zł.</p> <ul style="list-style-type: none">• Projekt „Program rozwojowy na rzecz poprawy jakości kształcenia studentów na kierunku Pielęgniarstwo w PWSZ” <p>Cel główny projektu to podniesienie jakości kształcenia, które przełoży się na zwiększenie zainteresowania studiami na kierunku pielęgniarstwo i tym samym wykształcenie dodatkowej liczby absolwentów na tym kierunku. Założono, że Program Rozwojowy przyczyni się do wzrostu o min. 25% liczby absolwentów kierunków pielęgniarstwo w latach 2019-2021. Okres realizacji projektu to wrzesień 2016 – październik 2021, a jego całkowita wartość wynosi ponad 3 mln zł, w tym wartość dofinansowania UE 2,6 mln zł.</p>	

	PLANOWANE
<p>Badanie potencjału PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku pod kątem sektora usług dla biznesu</p> <p>Sanok to jedno z 35 miast, które uczestniczą w badaniu prowadzonym na zlecenie Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju dotyczącym oceny potencjału dla lokalizacji inwestycji w obszarze sektora nowoczesnych usług dla biznesu (np. BPO, SSC, ITO, R&D). Badanie prowadzone w 2018 roku i obejmuje władze uczelni PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku, władze miasta oraz potencjalnych</p>	

inwestorów sektora nowoczesnych usług dla biznesu. Efektem badania będzie portret Sanoka pod kątem atrakcyjności dla inwestorów z sektora i rekomendacje dla miasta oraz dla uczelni. W 2019 roku, po analizie wniosków z badania, zostanie przeprowadzony konkurs dla szkół wyższych w ramach działania 3.1. *Kompetencje w szkolnictwie wyższym* w POWER na tworzenie nowych kierunków studiów dostosowanych do potrzeb gospodarki, rynku pracy i społeczeństwa.

5. Kształcenie dorosłych o niskich kwalifikacjach

Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020 wskazuje na **niski udział mieszkańców w kształceniu ustawicznym** i brak oferty edukacyjnej dostosowanej do potrzeb nowoczesnej gospodarki regionu. Występuje także duże zróżnicowanie pomiędzy mieszkańcami miast i obszarów wiejskich, jeśli chodzi o dostęp do usług publicznych (w tym edukacyjnych). W najtrudniejszej sytuacji są mieszkańcy obszaru objętego działalnością Związku Bieszczadzkich Gmin Pogranicza. Z uwagi na uwarunkowania geograficzne ZBGP organizacja systemu opieki szkolnej stanowi poważne wyzwanie. Oferta kształcenia nie jest w pełni dostosowana do potrzeb tego obszaru, a szkoły i inne placówki prowadzące kształcenie zlokalizowane są przede wszystkim w miastach będących siedzibami samorządów powiatowych, co znacznie utrudnia do nich dostęp. Obszar Podkarpacia, w tym Bieszczad, charakteryzuje się najniższymi w Polsce udziałami osób w wieku 25–64 lat uczących się lub doksztalających, co stanowi poważne zagrożenie dla stanu kapitału ludzkiego, zwłaszcza w kontekście jego elastyczności i niekorzystnie oddziałuje na stan rynku pracy.

Przewyciężenie tych zjawisk wymaga przyjęcia odmiennego podejścia do kształcenia przez wypracowanie innowacyjnych rozwiązań, w tym form podnoszenia kompetencji (na odległość, w firmie, w domu).

	<p>PLANOWANE</p>
<p><i>Upskilling pathways – ścieżki poprawy umiejętności: wsparcie osób o najniższych kwalifikacjach</i></p> <p>W ramach podejmowanych w programie Wiedza Edukacja Rozwój działań opracowany zostanie model wsparcia dla osób zamieszkujących obszary peryferyjne regionu bieszczadzkiego, mający na celu pomoc osobom dorosłym o niskich umiejętnościach w osiągnięciu minimalnego poziomu czytania i pisania, liczenia i umiejętności cyfrowych oraz zdobyciu innych umiejętności niezbędnych do realizowania swego potencjału, odgrywania aktywnej roli w społeczeństwie oraz niezbędnych na rynku pracy. Skuteczność opracowanego modelu zostanie w ramach projektu zweryfikowana w praktyce poprzez wsparcie osób z obszaru ZBGP. Działania w tym zakresie będą częścią szerszej inicjatywy Komisji Europejskiej <i>Upskilling pathways - ścieżki poprawy umiejętności: nowe możliwości dla dorosłych</i> zakładającej wsparcie osób o najniższych kwalifikacjach.</p> <p>Opracowany w projekcie model wsparcia będzie zakładał w pierwszej kolejności wskazanie</p>	

najbardziej adekwatnych sposobów dotarcia do osób z niskimi umiejętnościami z terenu bieszczadzkiego, skutecznych sposobów zachęcenia ich do podnoszenia kompetencji, a następnie pracę z takimi osobami motywującą do ciągłego podnoszenia swoich umiejętności. Każda osoba biorąca udział w projekcie zostanie poddana indywidualnej diagnozie kompetencji. W dalszej kolejności model będzie zakładał udzielenie wsparcia dopasowanego zarówno do rzeczywistych potrzeb edukacyjnych, oczekiwań i możliwości danej osoby, jak i realnych potrzeb rynku pracy czy środowiska (z uwzględnieniem specyfiki regionu). Oferta kształcenia będzie uwzględniać różne „style” uczenia się i podnoszenia kompetencji (w miejscu pracy, w miejscu zamieszkania, kursy e-learningowe, spotkania indywidualne, grupowe, wizyty studyjne). Kończącym istotnym elementem wsparcia będzie zapewnienie, aby kształcenie zakończyło się uzyskaniem przez osoby objęte wsparciem kwalifikacji/certyfikatów potwierdzających zdobyte umiejętności, zwiększających ich szanse na lepszą jakość życia, w tym sukces na rynku pracy.

Wyniki z testowania modelu posłużą do opracowania rekomendacji na temat pożądanego modelu wsparcia osób o najniższych kwalifikacjach zamieszkujących obszary peryferyjne regionu bieszczadzkiego, a także szerzej - propozycje odnoszące się do ewentualnych zmian w prawie i politykach publicznych, które musiałyby nastąpić, aby model mógł zostać zaimplementowany w Polsce.

Wartość projektu to 30 mln zł (opracowanie kilku modeli dla różnych defaworyzowanych grup), w tym wkład UE – 27,4 mln zł.

W ramach działań Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój, przyczyniających się do zwiększenia dostępu osób dorosłych do różnych form uczenia się przez całe życie, realizowane jest wsparcie dotyczące przygotowania szkół do pełnienia funkcji **Lokalnych Ośrodków Wiedzy i Edukacji (LOWE)** we współpracy z organem prowadzącym i społecznością lokalną. W tym zakresie prowadzone są działania na rzecz aktywności edukacyjnej osób dorosłych mające na celu rozwijanie potrzebnych na rynku pracy kompetencji kluczowych oraz metod i narzędzi pracy nauczycieli tych szkół z osobami dorosłymi, w szczególności na terenach wiejskich i w małych miastach, a także na terenach defaworyzowanych.

Szkoły przygotowane do pełnienia funkcji LOWE to szkoły posiadające ofertę edukacyjną dla dorosłej społeczności lokalnej oraz kadrę przygotowaną do realizacji tych zadań. LOWE w koncepcji pracy szkoły ma wpisane działania edukacyjne dla dorosłych mieszkańców społeczności lokalnej, prowadzi działania promujące na rzecz społeczności lokalnej, aktualizuje informacje dotyczące działań prowadzonych w zakresie edukacji dorosłych mieszkańców społeczności lokalnej. Dodatkowo prowadzi diagnozę potrzeb społeczności lokalnej i lokalnego rynku pracy.

Zgodnie z założeniami POWER docelowo na terenie całej Polski ma powstać 118 ośrodków. W ramach konkursu ogłoszonego w 2016 roku podmioty (w tym: organizacje pozarządowe, instytuty badawcze, uczelnie wyższe oraz stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego) mogły składać wnioski o dofinansowanie projektów, w wyniku których powstały LOWE. Umowy o dofinansowanie podpisano z 3 beneficjentami. W województwie podkarpackim powstało 8 LOWE, ale wszystkie znalazły się poza obszarem Bieszczad.

PLANOWANE

Konkurs dotyczący tworzenia LOWE

Ministerstwo Edukacji Narodowej w 2019 roku planuje ogłoszenie kolejnego konkursu (przewidywana alokacja to 40,3 mln zł). Zgodnie z jego założeniami kolejnych 68 szkół na terenie Polski zostanie przygotowanych do pełnienia funkcji LOWE. Ośrodki te będą tworzone na wzór modelowych rozwiązań wypracowanych w pierwszym konkursie.

W ramach planowanego konkursu będzie kładziony większy nacisk na zapewnienie równomiernego rozłożenia LOWE na terenie Polski. Ponieważ na terenie Bieszczad nie powstał żaden ośrodek, istnieje duża szansa na to, że w tym naborze dofinansowanie otrzymają podmioty z tego obszar na organizację ośrodka na terenie Bieszczad.

PLANOWANE

Inicjatywa na rzecz zatrudnienia ludzi młodych

W odpowiedzi na sytuację młodych mieszkańców województwa podkarpackiego na rynku pracy, region otrzymał środki w ramach *Inicjatywy na rzecz zatrudnienia ludzi młodych*. Osoby, które nie mają jeszcze 30 lat, nie uczą się, nie szkolą i nie pracują mogą skorzystać z różnych form aktywizacji zawodowej (np. kursów, szkoleń, staży, bonu na zatrudnienie czy tzw. zatrudnienia subsydiowanego, czyli zwrotu pracodawcy części kosztów związanych z zatrudnieniem młodej osoby). Celem działań, współfinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego, jest pomoc w zdobyciu kwalifikacji lub kompetencji wymaganych przez pracodawców, co w konsekwencji ułatwia młodym osobom bezrobotnym znalezienie pracy. Na pomoc w wyjściu z bezrobocia lub bierności zawodowej województwo podkarpackie otrzymało kwotę 35,6 mln euro, w tym dodatkowe środki w ramach specjalnej alokacji *Inicjatywy na rzecz zatrudnienia ludzi młodych* – 16,3 mln euro (ok. 70 mln zł).

PLANOWANE

Kształcenie zawodowców w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego

W III kwartale 2018 roku w ramach RPO WP ogłoszony został nabór wniosków z zakresu podnoszenia umiejętności oraz uzyskiwania kwalifikacji zawodowych przez uczestników pozaszkolnych form kształcenia zawodowego i wzmacnianie ich zdolności do zatrudnienia poprzez:

- kwalifikacyjne kursy zawodowe,
- kursy umiejętności zawodowych,
- inne kursy niż ww., umożliwiające uzyskanie i uzupełnienie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych.

Wsparcie realizowane będzie w systemie popytowym, a konkurs ma na celu wyłonienie operatorów systemu popytowego. Celem konkursu jest wzrost kwalifikacji osób dorosłych poprzez udział w pozaszkolnych formach kształcenia.

Alokacja na konkurs wynosi 30 mln zł, z czego na:

- subregion krośnieński obejmujący powiaty: krośnieński grodzki, krośnieński ziemski, jasielski, brzozowski, **sanocki, leski, bieszczadzki**, strzyżowski. Alokacja: 7,24 mln zł,
- subregion przemyski powiaty: przemyski grodzki, **przemyski ziemski**, jarosławski, lubaczowski, przeworski. Alokacja: 5,61 mln zł.

Wsparcie skierowane jest do osób dorosłych zainteresowanych z własnej inicjatywy zdobyciem, uzupełnieniem lub podnoszeniem kwalifikacji zawodowych, w szczególności osoby starsze i o niskich kwalifikacjach. Przewidywany termin rozstrzygnięcia konkursu to listopad 2018 roku.

6. Poprawa dostępności do usług publicznych dla osób z niepełnosprawnościami

Celem programu Dostępność Plus jest zapewnienie osobom o szczególnych potrzebach swobodnego dostępu do dóbr, usług oraz możliwości udziału w życiu społecznym i publicznym. Program, ustanowiony przez Radę Ministrów w drodze uchwały z 17 lipca 2018 roku, jest koordynowany przez Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, które odpowiada za przygotowanie, przyjęcie i stworzenie ram organizacyjno-finansowych dla jego realizacji. Cele programu będą wypełniane przez właściwe resorty, urzędy centralne, samorządy lokalne i podmioty prywatne, we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz przedstawicielami przedsiębiorców.

Program Dostępność Plus jest skierowany do wszystkich osób, ze szczególnym uwzględnieniem osób z niepełnosprawnościami i starszych. Będzie on wspierał inwestycje w następujących obszarach: architektura, transport, edukacja, służba zdrowia, cyfryzacja, usługi, konkurencyjność przedsiębiorstw i koordynacja. W perspektywie lat 2018-2025 będą realizowane zadania polegające m. in. na:

- likwidacji barier i poprawie jakości istniejącej przestrzeni publicznej,

- zakupie autobusów i tramwajów dostępnych dla osób o szczególnych potrzebach,
- budowie w pełni dostępnych budynków publicznych,
- poprawie istniejącej infrastruktury i otoczenia,
- udostępnianiu dla osób niewidomych i niesłyszących programów telewizyjnych.

Wartość inwestycji w ośmioletniej perspektywie realizacji programu wyniesie ok. 23 mld zł. Źródłami finansowania są fundusze europejskie, m.in. Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego, a także publiczne środki krajowe (budżet państwa, środki jednostek samorządu terytorialnego, środki PFRON). **Działania realizowane na obszarach objętych rządowymi programami o charakterze terytorialnym wynikającymi z projektów SOR lub uzgodnionymi w kontrakcie terytorialnym mogą liczyć na preferencyjne kryteria w ogłaszanych konkursach.**

Z raportu Najwyższej Izby Kontroli z 2018 roku wynika, że w połowie ogólnodostępnych placówek oświatowych, kształcących uczniów ze szczególnymi potrzebami nie zapewniono odpowiednich warunków do zaspokojenia potrzeb tych uczniów. Wynika to m.in. z barier architektonicznych, świadomościowych (zarówno wśród kadry, jak i organów prowadzących) oraz braku rozwiązań organizacyjnych. Problemem jest także brak standardów dostępności szkół, które wspierałyby organy prowadzące w podejmowaniu działań zmierzających do uczynienia szkół faktycznie przyjaznymi. Choć przepisy prawne nakładają obowiązek na samorzady zapewnienia możliwości nauki we wszystkich typach szkół przez uczniów z niepełnosprawnościami, to w praktyce, nie zawsze taka możliwość istnieje.

	<p>PLANOWANE</p>
<p style="text-align: center;">Konkurs „Przestrzeń dostępnej szkoły”</p> <p>Odpowiadając na te wyzwania w zakresie warunków kształcenia uczniów z niepełnosprawnościami oraz realizując „Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025”, który w Działaniu nr 9 przewiduje wsparcie dla 200 szkół w Polsce, podjęto decyzję o organizacji konkursu, którego celem będzie eliminowanie barier w zakresie szeroko rozumianej dostępności szkół.</p> <p>W ramach POWER, w Działaniu 4.1 <i>Innowacje społeczne</i> zostanie przetestowany model dostępnej szkoły na wybranej grupie 50 szkół w całej Polsce, zróżnicowanych pod względem wielkości, formy własności, lokalizacji, rodzaju (szkoły specjalne, powszechne, integracyjne), z uwzględnieniem specyfiki szkoły.</p> <p>Warunki kształcenia uczniów z niepełnosprawnościami zmieniają się na lepsze, jednak tempo tych zmian jest oceniane jako niewystarczające. Sytuacja jest szczególnie trudna w mniejszych miastach i na obszarach wiejskich, gdzie nakłady na edukację dzieci z niepełnosprawnościami są niższe. Stąd też w konkursie wsparciem objęte zostaną przede wszystkim szkoły z obszarów defaworyzowanych, gdzie sytuacja wymaga szczególnych nakładów na rozwój, w tym ze względu na brak placówek</p>	

dostępnych dla osób z niepełnosprawnościami. **Preferencje obejmą obszary objęte rządowymi programami o charakterze terytorialnym wynikającymi z projektów SOR lub uzgodnionymi w kontrakcie terytorialnym.** Grupą docelową będzie cała społeczność szkolna (uczniowie, nauczyciele, rodzice, organy prowadzące, lokalna społeczność).

Model „Dostępnej szkoły” pozwoli na stworzenie i przetestowanie nowych rozwiązań (w tym np. alternatywnych metod nauczania, umożliwiających faktyczne włączenie uczniów z niepełnosprawnościami i specjalnymi potrzebami edukacyjnymi) lub usprawnianie już istniejących. Innowacyjność przede wszystkim będzie dotyczyć sposobu podejścia do ucznia, sposobu pracy i form komunikacji całej społeczności szkolnej (nauczycieli, uczniów, rodziców, organów prowadzących itd.). Dostępność dotyczyć będzie nie tylko rozwiązań wspierających ucznia, ale i niepełnosprawnego rodzica i nauczyciela. Wpływać będzie na integrację ze środowiskiem lokalnym. Plan rozwoju szkoły zostanie opracowany w sposób partycypacyjny, z uwzględnieniem zaangażowania zainteresowanych podmiotów.

Planowana alokacja na konkurs wynosi 100 mln zł.

7. Rozwój infrastruktury szerokopasmowej oraz wsparcie kompetencji cyfrowych

Wszystkie spośród 12 gmin obszaru bieszczadzkiego znalazły się na liście tzw. białych plam, sporządzonej na podstawie inwentaryzacji sieci szerokopasmowej przez Prezesa Urzędu Komunikacji Elektronicznej, zawierającej punkty adresowe miejscowości nie posiadających dostępu do szerokopasmowego internetu o przepustowości co najmniej 30Mb/s. Tego typu obszarom dedykowano wsparcie z Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014 – 2020 w ramach działania 1.1 *Wylimitowanie terytorialnych różnic w możliwości dostępu do szerokopasmowego internetu o wysokich przepustowościach.*

	W REALIZACJI
<p style="text-align: center;">Wsparcie sieci szerokopasmowej na obszarze Bieszczad w ramach działania 1.1 Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014-2020</p> <p>Łączna kwota wsparcia poniższych projektów ze środków EFRR wynosi 68 mln zł, w tym przybliżona wartość nakładów inwestycyjnych poniesionych na te projekty na terenie Bieszczad może wynieść 16,9 mln zł:</p> <ul style="list-style-type: none">• <i>Budowa sieci światłowodowej na obszarze POPC01_180827</i> – celem projektu było m.in. doprowadzenie sieci szerokopasmowej do trzech miejscowości gminy Bircza, tj. Bircza, Brzuska i Huta Brzuska (I konkurs 1.1 POPC).• <i>Budowa sieci FTTH na terenie powiatów: Jarosławskiego, Lubaczowskiego, Przeworskiego, Przemyskiego i miasta Przemyśl</i> – celem projektu było doprowadzenie sieci szerokopasmowej na	

obszarze przemyskim (II konkurs 1.1 POPC), obejmując tą infrastrukturą 725 pozostałych punktów adresowych w gminie Bircza.

- *Budowa sieci FTTH na terenie południowych powiatów województwa podkarpackiego* – celem projektu było doprowadzenie sieci szerokopasmowej na obszarze Krośnieńskim część B (II konkurs 1.1 POPC). W obszarze interwencji znalazły się 6 962 punkty adresowe z pozostałych 11 gmin zaliczanych do obszaru Bieszczadzkiego (powiaty bieszczadzki, leski i sanocki).

Równolegle do projektów infrastrukturalnych realizowane są także niezbędne działania miękkie, zwiększające kompetencje cyfrowe, jak również stopniowo tworzone są kolejne e-usługi publiczne i gromadzone zasoby cyfrowe. Potrzeba wsparcia tego typu działań nie ogranicza się jedynie do specyfiki Bieszczad, ponieważ podobne wyzwania identyfikowane są na poziomie całego kraju, o czym świadczy choćby niska pozycja Polski w *Digital Economy and Society Index*¹⁰. Tym niemniej z perspektywy Bieszczad ten kierunek rozwoju jest szczególnie istotny, ponieważ stwarza możliwość wyrównywania szans mieszkańców, zamieszkujących najbardziej oddalone obszary w kraju. Interwencja jest realizowana co do zasady z poziomu samorządu województwa, także przy wsparciu POPC, głównie w kontekście rozwiązań ogólnokrajowych.

W REALIZACJI

Wsparcie kompetencji cyfrowych w ramach POPC:

- **działanie 3.1. Działania szkoleniowe na rzecz rozwoju kompetencji cyfrowych**
 - **działanie 3.2 Innowacyjne rozwiązania na rzecz aktywizacji cyfrowej w ramach POPC**
- Łączna kwota wsparcia projektu ze środków EFRR wynosi 7,9 mln zł, w tym przybliżona wartość nakładów inwestycyjnych poniesionych na ten projekt na terenie Bieszczad może wynieść 1,2 mln zł:
- *Podkarpacki e-senior* to projekt, którego celem jest nabycie i utrwalenie kompetencji cyfrowych seniorów powyżej 65 roku życia, poprzez działania szkoleniowe i animacyjne. Projekt przewiduje wsparcie seniorów m.in. z 4 gmin bieszczadzkich, tj. Czarna, Lutowiska, Lesko oraz Zarszyn.
 - Projekty dotyczące zwiększenia kompetencji kadr nauczycielskich związanych z programowaniem oraz kompetencjami cyfrowymi, w celu przekazywania wiedzy uczniom klas 1-3. W mniejszym zakresie także kadrze kierowniczej szkół oraz osobom dorosłym.
 - *Razem odkryjmy świat programowania – szkolenia dla nauczycieli i uczniów z podregionu przemyskiego*, m.in. w gminie Bircza.
 - *Razem odkryjmy świat programowania – szkolenia dla nauczycieli i uczniów z podregionu krośnieńskiego*. Projekt realizowany, m.in. w gminach należących do *Programu dla Bieszczad*, tj. Ustrzyki Dolne, Cisna, Lesko, Komańcza, Tyrawa Wołoska, Zagórz i Olszanica.

¹⁰ Zestawienie Komisji Europejskiej odnoszące się do wdrażania przez państwa członkowskie UE założeń dot. jednolitego rynku cyfrowego. W raporcie za 2017 roku Polska znalazła się na 23 miejscu pod względem analizy wszystkich 5 głównych komponentów (m.in. infrastruktura, kompetencje, administracja i przedsiębiorczość). Raport dostępny na stronie internetowej: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/poland> (aktualny na dzień 5 lutego 2018 roku).

VI. Kierunek II: Wykorzystanie szans rozwojowych

Bieszczady zielone, czyli ochrona środowiska i wykorzystanie zasobów

1. Uporządkowanie gospodarki wodno-kanalizacyjnej

Bieszczady cechuje niewystarczający poziom wyposażenia obszaru w sieć wodno-kanalizacyjną, co potwierdza niski poziom wykorzystywania usług komunalnych przez lokalnych mieszkańców. Dane GUS za 2016 rok przedstawiają utrzymującą się pod tym względem różnicę wobec reszty kraju. Dla przykładu, odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej w powiatach leskim i bieszczadzkim – wynosi odpowiednio 59,4% oraz 71,5%, podczas gdy średnia dla Polski wynosi 91,9%. Podobna obserwacja dotyczy także sieci kanalizacji sanitarnej, gdzie odsetek ludności w skali kraju kształtuje się na średnim poziomie 70,2%, natomiast we wspomnianych powiatach leskim i bieszczadzkim wynosi odpowiednio 51,7% oraz 48,6%. Tego typu sytuacja dotyczy także gminy Bircza.

W Programie Strategicznego Rozwoju Bieszczad projekt „**Czyste Bieszczady – Bieszczadzki System Gospodarki Wodno-Ściekowej i Składowania Odpadów**” uznano za Przedsięwzięcie Priorytetowe o Kluczowym Znaczeniu dla Rozwoju Województwa Podkarpackiego. Potrzeby inwestycyjne oszacowano na poziomie na ok. **500 mln zł**, a więc kwotę przekraczającą możliwości inwestycyjne powiatów i gmin, a także funduszy samego województwa. W utrzymanie czystości wód zlewni Sanu i samego Jeziora Solińskiego stanowi warunek *sine qua non* rozwoju turystyki na tym obszarze, która jest tu podstawową gałęzią gospodarki. Zanieczyszczenie jeziora, o co – z uwagi na brak oczyszczalni szczególnie łatwo podczas sezonu turystycznego, kiedy liczba przyjezdnych znacznie przekracza liczbę mieszkańców – może doprowadzić do katastrofy ekologicznej na całym terenie Bieszczad.

Gminy oceniły możliwości wkładu własnego na poziomie 10% szacowanych wydatków. Pozostałych środków trzeba szukać gdzie indziej. Pomoc ze szczebla krajowego zapewnił w tym zakresie Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, choć nie mógł on zaspokoić wszystkich potrzeb.

Istotny wpływ na możliwość pozyskania środków miały **preferencje**, przyznane w drodze rozporządzenia przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi gminom podkarpackim, z których skorzystały projekty gmin bieszczadzkich np.:

- realizacja operacji jest planowana na obszarze gminy, której powierzchnia jest pokryta co najmniej w 54% parkami krajobrazowymi lub obszarami chronionego krajobrazu,
- realizacja operacji jest planowana na obszarze gminy objętej Programem Strategicznym „Błękitny San” udostępnionym na stronie internetowej administrowanej przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego. W przypadku gmin bieszczadzkich tylko dwie spośród nich – Bircza i Tyrawa Wołoska nie są objęte ww. programem.

W REALIZACJI

**Wsparcie inwestycji wodno-kanalizacyjnych w ramach
Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020**

W działaniu *Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich* PROW łączna kwota wsparcia poniższych projektów ze środków EFFROW wynosi **ok. 10,8 mln zł**:

- Uregulowanie gospodarki wodno-kanalizacyjnej na terenie gminy Czarna - etap III,
- Budowa i przebudowa systemu zaopatrzenia w wodę miejscowości Ropienka,
- Budowa systemu zaopatrzenia w wodę miejscowości Ropienka wraz z infrastrukturą i urządzeniami technicznymi sieci,
- Przebudowa sieci wodociągowej w m. Liszna oraz oczyszczalni ścieków w m. Cisna,
- Budowa oczyszczalni ścieków i sieci kanalizacyjnej dla miejscowości Zawóz etap I,
- Rozbudowa i przebudowa sieci wodnej i kanalizacyjnej w Gminie Komańcza,
- Budowa sieci kanalizacji sanitarnej w miejscowości Olchowa.

Ponadto środki na poprawę jakości wody i kanalizację przyznano w ramach dwóch projektów programie Polska-Białoruś-Ukraina, a także programie krajowym Infrastruktura i Środowisko.

W REALIZACJI

Projekty realizowane w ramach Programu Program Polska – Białoruś – Ukraina

- **Natura bez granic – zachowanie wspólnego dziedzictwa naturalnego w gminach Dobromil (Ukraina) i Zagórz (Polska)**

Celem projektu jest ochrona zasobów przyrodniczych zlewni rzeki San. To pozwoli lepiej wykorzystywać dziedzictwo przyrodnicze Karpat i rozwinąć ofertę turystyczną regionu. Zaplanowano budowę oczyszczalni ścieków i kanalizacji sanitarnej w Dobromilu (Ukraina) oraz prawie 30 km kanalizacji w gminie Zagórz. Partnerzy wspólnie opracują również strategię ochrony dziedzictwa naturalnego. **Wsparcie dla projektu to 2,2 mln euro (ok. 9,4 mln zł).**

- **Ochrona wód Jeziora Solińskiego i wód leczniczych kurortu Schodnica – wspólne wyzwanie i szansa zachowania i wykorzystania potencjału dziedzictwa naturalnego**

Powstaną dwie oczyszczalnie ścieków w Schodnicy oraz system kanalizacji w trzech miejscowościach na terenie Gminy Solina. Partnerzy przeprowadzą serię szkoleń i warsztatów, mających na celu podniesienie świadomości ekologicznej wśród mieszkańców i turystów. **Projekt otrzyma ponad 1,7 mln euro dofinansowania (ok. 7,3 mln zł).**

W REALIZACJI

**Program strategiczny "Błękitny San" –
uporządkowanie gospodarki ściekowej w aglomeracji Ustrzyki Dolne**

W ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, w działaniu 2.3. *Gospodarka wodno-kanalizacyjna w aglomeracjach*, gmina Ustrzyki Dolne realizuje projekt, którego głównym celem jest ochrona środowiska i poprawa warunków życia mieszkańców, poprzez racjonalną gospodarkę wodno-kanalizacyjną i wyposażenie mieszkańców Ustrzyk w infrastrukturę techniczną, umożliwiającą odbiór i unieszkodliwienie ścieków komunalnych. Inwestycja obejmuje budowę odcinków sieci kanalizacji sanitarnej grawitacyjnej umożliwiającej odprowadzenie ścieków sanitarnych z istniejącej i przewidywanej zabudowy mieszkaniowej położonej przy wskazanych w projekcie ulicach. Ścieki z terenu objętego przedsięwzięciem będą odprowadzane do mechaniczno – biologicznej oczyszczalni ścieków w Brzegach Dolnych z podwyższonym usuwaniem biogenów. W wyniku realizacji projektu powstanie 4,73 km nowo wybudowanej sieci kanalizacji sanitarnej. Liczba osób korzystających z nowej infrastruktury wynosi 456. **Wartość projektu to 3,8 mln zł, a wkład UE 2,6 mln zł.**

W REALIZACJI

Umożliwienie realizacji projektów polegających na uporządkowaniu gospodarki wodno-kanalizacyjnej w Bieszczadach z Regionalnego Programu Operacyjnego

Zgodnie z Umową Partnerstwa na lata 2014-2020 ze środków polityki spójności możliwe jest finansowanie inwestycji wodno-kanalizacyjnych powyżej 2 tys. RLM. Nie jest to rozwiązanie adekwatne dla gmin bieszczadzkich o niskiej gęstości zaludnienia i rozporoszonej zabudowie.

Dzięki staraniom MliR oraz Marszałka Województwa Podkarpackiego, do zmienionego w 2018 roku RPO wprowadzono modyfikacje umożliwiające realizację kompleksowych działań zmniejszających zanieczyszczenia gleby oraz wód powierzchniowych i gruntowych ściekami bytowymi, jak również działania edukacyjne i informacyjno-promocyjne, których celem będzie wzmocnienie ochrony terenów cennych przyrodniczo. Interwencja będzie podejmowana w gminach objętych Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad oraz Programem Strategicznym „Błękitny San” na terenach należących do obszaru Natura 2000. Środki będą przyznawane w trybie konkursowym. **Na ten cel przeznaczono 7 mln euro (ok. 30 mln zł).**

PLANOWANE

Dalsze działania ukierunkowane na uporządkowanie gospodarki wodno-kanalizacyjnej, w szczególności w leżących nad Jeziorem Solińskim gminach Czarna, Solina oraz Ustrzyki Dolne.

2. Wykorzystanie potencjału OZE

Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii oraz poszukiwanie możliwości jej pozyskiwania stanowi jedną z opcji dla Bieszczad. Pozwoli to na zapewnienie lokalnego bezpieczeństwa energetycznego, poprawę lokalnego środowiska naturalnego oraz zwiększenie konkurencyjności i efektywności ekonomicznej lokalnej gospodarki.

Szansą dla obszaru Bieszczad jest wykorzystanie koncepcji klastrów energii, wprowadzonej ustawą z dnia 22 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy o odnawialnych źródłach energii oraz niektórych innych ustaw. Zgodnie z treścią nowelizacji ustawy o OZE klastery energii to cywilnoprawne porozumienie, w skład którego mogą wchodzić osoby fizyczne, osoby prawne, jednostki naukowe, instytuty badawcze lub jednostki samorządu terytorialnego, dotyczące wytwarzania i równoważenia zapotrzebowania, dystrybucji lub obrotu energią z odnawialnych źródeł energii lub z innych źródeł lub paliw, w ramach sieci dystrybucyjnej o napięciu znamionowym niższym niż 110 kV.

Dzięki współpracy w formule klastra między podmiotami działającymi w ramach rynku energii możliwe jest wykorzystanie mocnych stron partnerów działających w klastrze przy jednoczesnym przeciwdziałaniu lub minimalizacji problemów i zagrożeń. Rozwój klastrów energii ma się opierać na – dziś niewykorzystanych - zasobach lokalnych i stanowić szansę na rozwój – również gospodarczy – regionów mniej zurbanizowanych. Rozwój klastrów przyczyni się do wykorzystania potencjału przedsiębiorczości i dostępnych surowców, a także ułatwi wdrażanie najnowszych technologii, czy nowych modeli biznesowych na poziomie lokalnym.

Pojawienie się w ustawie o OZE koncepcji klastra skłoniło rząd polski do podjęcia rozmów z zarządami województw sprawie wpisania na listę podstawową kontraktu terytorialnego nowego przedsięwzięcia priorytetowego w obszarze energetyki pn. „Rozwój klastrów energii w województwie poprzez realizację projektów służących rozwojowi energetyki na poziomie lokalnym”. 29 maja 2017 roku podpisano w ww. zakresie aneks do Kontraktu Terytorialnego Województwa Podkarpackiego. Uzgodnione klastry energii zostaną wpisane do załącznika 1b kontraktu i jako takie, będą korzystały z określonych preferencji w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko oraz regionalnego programu operacyjnego.

W REALIZACJI

Utworzenie Solińskiego Klastra Energii

Porozumienie o utworzeniu Solińskiego Klastra Energii zostało podpisane 17 lutego 2018 roku. Klaster obejmie swoim obszarem powiat leski i działać będzie w obrębie sieci dystrybucyjnej o napięciu znamionowym niższym niż 110 kV. W skład klastra wchodzi: powiat leski, Gmina Solina, spółki Grupy Kapitałowej PGE: ELBEST sp. z o.o., PGE Energia Odnawialna S.A. Klaster jest otwarty dla innych partnerów, w szczególności przedsiębiorców lokalnych.

Celem klastra jest:

- zaspokojenie potrzeb energetycznych przedsiębiorców, instytucji i mieszkańców regionu w ramach klastra energii poprzez zmniejszenie kosztów energii dla odbiorcy końcowego,
- poprawa stanu jakości powietrza poprzez zwiększenie wykorzystania odnawialnych źródeł energii oraz innych zasobów lokalnych,
- stworzenie warunków do współdziałania wytwórców, konsumentów i prosumentów na rynku energii w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na energię elektryczną na terenach słabiej zurbanizowanych,
- inicjowanie i podejmowanie działań w zakresie procesów inwestycyjnych, w tym innowacyjnych rozwiązań technologicznych dotyczących wytwarzania, magazynowania i dystrybucji energii oraz rozwój źródeł rozproszonych.

PLANOWANE

Rozwój Baligrodzkiego Klastra Energii Odnawialnej

Ministerstwo Energii 9 maja 2018 ogłosiło wyniki I Konkursu dla klastrów energii przyznając pierwsze Certyfikaty Pilotażowego Klastra Energii. Na liście tej znalazł się Baligrodzki Klaster Energii Odnawialnej. W ramach działalności mikroklastra zaplanowano budowę lokalnego systemu zbiorowego zaopatrzenia w energię ciepłą. W pierwszym etapie planuje się podłączenie do niego wybranych budynków użyteczności publicznej. Drogi etap obejmie kolejne instytucje i podmioty, a trzeci – osoby prywatne. Rozwój Baligrodzkiego Klastra Energii Odnawialnej może pozwolić osiągnąć samowystarczalność energetyczną gminy.

PLANOWANE

Identyfikacja zasobów geotermalnych

Przeprowadzenie działań zmierzających do identyfikacji zasobów geotermalnych w gminie Solina. O wsparcie można aplikować do Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Nabór wniosków w ramach programu priorytetowego „Geologia i górnictwo część 1) *Poznanie budowy geologicznej kraju oraz gospodarka zasobami złóż kopalin i wód podziemnych*” trwa do 30 listopada 2018 r.

Bieszczady przedsiębiorcze, czyli rozwój przedsiębiorczości i wzmocnienie potencjału turystycznego

1. Wspieranie mikro, małych i średnich przedsiębiorstw

W sektorze prywatnym w czterech powiatach, na terenie których realizowany jest *Program dla Bieszczad*, zatrudnionych było w 2016 roku 66 150 osób, z czego prawie połowa (49%) w dziale rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo, po ok. 20% w przemyśle i budownictwie oraz innych usługach, natomiast 10% w handlu; naprawie pojazdów samochodowych, transporcie i gospodarce magazynowej, zakwaterowaniu i gastronomii, informacji i komunikacji. 1% pracował w sektorze działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości. Z uwagi na wzrost zainteresowania Bieszczadami i dynamiczny rozwój szerokorozumianego sektora turystycznego na obszarze objętym programem, zakłada się, że coraz więcej osób będzie znajdowało zatrudnienie w tym sektorze.

Mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa z Polski Wschodniej, w tym z Bieszczad, mogą ubiegać się o wsparcie w formie bezzwrotnych dotacji ze środków PO Polska Wschodnia na lata 2014-2020, w tym w ramach specjalnie dedykowanych konkursów. PO Polska Wschodnia zapewnia także indywidualne wsparcie przedsiębiorstwom typu startup, które swoje pomysły biznesowe mogą przekształcić w rentowne przedsięwzięcia.

Ponadto MSP działające w szerokorozumianej branży turystycznej w Polsce Wschodniej mogą otrzymać preferencyjne pożyczki ze środków ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego, w ramach instrumentu Przedsiębiorcza Polska Wschodnia – Turystyka.

W REALIZACJI

Przedsiębiorcza Polska Wschodnia – Turystyka

Instrument utworzony ze środków Ministra Inwestycji i Rozwoju, zarządzany jest przez Bank Gospodarstwa Krajowego (menedżera funduszu). Całkowity budżet instrumentu to ok. 200 mln zł. Wsparcia udzielają dystrybutorzy pożyczek, tj. pośrednicy finansowi wybrani w drodze przetargu przez BGK. Beneficjenci to mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa prowadzące działalność gospodarczą w branży turystycznej i okołoturystycznej w Polsce Wschodniej¹¹.

MŚP z Polski Wschodniej, **w tym z Bieszczad**, mogą ubiegać się o preferencyjne pożyczki na inwestycje poszerzające i podnoszące jakość oferty turystycznej. W województwie podkarpackim jest to Agencja Rozwoju Regionalnego MARR S.A. z Mielca (stan na wrzesień 2018).

W REALIZACJI

Dedykowane konkursy dla przedsiębiorców z obszaru Bieszczad

W krajowych programach operacyjnych oraz w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego organizowane są dedykowane konkursy dla przedsiębiorców.

- Program Polska Wschodnia 2014-2020; Poddziałanie 1.3.2 *Tworzenie sieciowych produktów przez MŚP*

Z dotacji mogą skorzystać konsorcja złożone z co najmniej 3 mikro, małych lub średnich firm. Efektem dotacji będą innowacyjne produkty sieciowe, które należy rozumieć jako połączenie rozproszonych podmiotów, usług, atrakcji, miejsc czy obiektów w taki sposób, że utworzą one jedną markę. Dzięki temu działaniu możliwe będzie wykorzystanie istniejącego potencjału turystycznego i walorów Bieszczad oraz stworzenie oferty MŚP wokół określonych obszarów tematycznych, takich jak np. historia, kulinaria, edukacja. W ramach konkursu przewiduje się przeznaczenie wydzielonej alokacji na projekty realizowane **na terenie Bieszczad** i Mazur.

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego; I oś priorytetowa *Konkurencyjna innowacyjna gospodarka*, Działanie 1.4 *Wsparcie MŚP*, Poddziałanie 1.4.1 *Dotacje bezpośrednie*

¹¹ Województwa lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie.

Dotacje bezpośrednie na wsparcie inwestycji niezbędnych do wprowadzenia na rynek nowych lub ulepszonych produktów albo usług. **W ramach naboru planuje się wydzielenie 10% z ww. alokacji (8 mln zł)** i przeznaczenie jej na projekty o charakterze inwestycyjnym realizowane przez przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą wyłącznie na obszarze gmin objętych *Programem dla Bieszczad*.

2. Lokalne grupy działania na obszarach wiejskich

Obszar Bieszczad to w dużym stopniu tereny wiejskie, o niskotowarowej produkcji i hodowli. Z krajowego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 na wsparcie mogą liczyć projekty realizowane w ramach lokalnych grup działania (LGD). Na terenie objętym PdB funkcjonują 3 LGD:

1. Zielone Bieszczady,
2. Nasze Bieszczady,
3. Ziemia Przemyska.

łącznie na realizację Lokalnych Strategii Rozwoju (bez kosztów animacji i zarządzania) w ramach trzech ww. LGD przeznaczono ok. 17,5 mln zł. Oferowana pomoc koncentruje się na wspieraniu przedsiębiorczości i infrastruktury (głównie kulturalnej, turystycznej i rekreacyjnej) oraz kształtowaniu kapitału społecznego. Poniżej zaprezentowano możliwości oferowane przez każdą z grup.

	W REALIZACJI
<p style="text-align: center;">Lokalne grupy działania na obszarze objętym Programem dla Bieszczad</p> <ul style="list-style-type: none">• LGD Zielone Bieszczady Obszar LSR obejmuje teren 7 gmin (Ustrzyki Dolne, Czarna, Lutowiska, Solina, Olszanica, Sanok, Tyrawa Wołoska) położonych na terenie 3 powiatów (bieszczadzki, leski, sanocki). Budżet LSR to 7,9 mln zł, w tym na realizację projektów rzeczowych: 6,3 mln zł.• LGD Nasze Bieszczady Obszar LSR obejmuje teren 5 gmin (Baligród, Cisna, Komańcza, Lesko, Zagórz) położonych na terenie 2 powiatów (sanockiego i leskiego). Budżet LSR wynosi 5,7 mln zł, w tym na realizację projektów rzeczowych: 4,5 mln zł.• LGD Ziemia Przemyska Obszar LSR obejmuje teren 8 gmin (Bircza, Fredropol, Krasiczyn, Medyka, Przemyśl, Orły, Stubno, Żurawica) położonych na terenie powiatu przemyskiego. Budżet LSR wynosi 8,35 mln zł, w tym na realizację projektów rzeczowych: 6,65 mln zł.	

3. Rozwój bazy turystycznej i sportowej

Bieszczady stanowią bardzo atrakcyjny obszar z punktu widzenia możliwości uprawiania sportu i turystyki. Od lat cieszą się sławą miejsca, w które jeździ się na piesze wędrówki. Tereny te uchodzą za jeden z symboli wolności, niezależności i dzikiej przyrody. Marka ta jest kapitałem, którego nie można zaprzepaścić. W filozofię tę doskonale wpisują się pomysły rozwoju turystyki kwalifikowanej.

Mniej popularne sporty mogłyby stać się wizytówką Bieszczad, o ile uczyniono by z nich markowy produkt turystyczny i odpowiednio wypromowano zarówno w Polsce, jak i w Europie. Należą do nich np. turystyka konna oraz turystyka powietrzna (szybowcowa, balonowa i paralotniarska). Bieszczady mają także niewykorzystany potencjał w zakresie tworzenia bazy do uprawiania sportów zimowych, w tym – z uwagi na warunki terenowe – narciarstwa biegowego.

Do tego potrzebne jest stworzenie niezbędnej infrastruktury, m.in. parkingów, ścieżek-rowerowych, jak i punktowych atrakcji turystycznych, takich jak muzea, centra edukacji, ścieżki turystyczne czy ośrodki sportu. Szansą dla rozwoju turystyki jest także turystyka transgraniczna, dla której dodatkowym impulsem byłoby utworzenie nowych, sezonowych pieszych przejść granicznych.

Istotne jest przy tym, aby wzmożony ruch turystyczny nie powodował nadmiernej presji na środowisko naturalne. Wzmożony ruch turystyczny, przestarzałe schroniska, brak podstawowych obiektów małej architektury na szlakach (koszy na śmieci, toalet, ławek czy ławostołów), mogą doprowadzić do nieodwracalnej degradacji środowiska przyrodniczego w Bieszczadach. W związku z tym niezbędne jest stworzenie odpowiedniego zaplecza technicznego i organizacyjnego szlaków oraz schronisk, choćby w tak podstawowym wymiarze jak wywóz śmieci, sprzątanie szlaków i oczyszczanie ścieków.

Należy zwrócić uwagę, że w związku ze zmieniającymi się standardami, obok schronisk i obiektów agroturystyki, brakuje na tym obszarze obiektów turystycznych o wyższym standardzie, które byłyby przeznaczone dla zamożniejszych klientów, pragnących korzystać z nieco droższych atrakcji, jak np. usługi spa w miejscowościach uzdrowiskowych, wspomniana turystyka konna lub powietrzna. Warto także podkreślić, że standard schronisk na Bieszczadzkich szlakach jest dość niski – większość budynków pochodzi z lat 30. i 80. XX w. i wymaga remontów. Ponadto obiekty turystyczne i szlaki w przeważającej części nie są dostosowane do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami.

Jedną z istotnych instytucji wpływających na rozwój lokalny w Bieszczadach jest Bieszczadzki Park Narodowy. Ze względu na swoje walory przyrodnicze i krajobrazowe obszar w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego należy do unikatowych w skali kraju. Park Narodowy, jak i Lasy Państwowe, zrzeszone w Leśnym Kompleksie Promocyjnym, odgrywają ważną rolę w edukacji ekologicznej. Na zadania realizowane przez te podmioty wykorzystywane są środki zarówno z programu Infrastruktura i Środowisko, programów Europejskiej Współpracy Transgranicznej, jak i z Regionalnego Programu Operacyjnego.

W REALIZACJI

Projekty realizowane na obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego

- **„Wykonanie kompleksowej rewitalizacji szlaków pieszych Bieszczadzkiego Parku Narodowego w celu wzmocnienia ochrony ich otoczenia przyrodniczego w latach 2017-2020”.** Głównym celem projektu, realizowanego w ramach działania 2.4 *Ochrona przyrody i edukacja ekologiczna* Programu Infrastruktura i Środowisko, jest wykonanie prac technicznych w obrębie szlaków pieszych, służących zabezpieczeniu otoczenia przyrodniczego – chronionych ekosystemów przed skutkami antropopresji. Planowane jest podjęcie szeregu działań, związanych z ograniczeniem presji ruchu turystycznego, poprawą oznakowania szlaków oraz ochroną cennych siedlisk przyrodniczych. Całkowity koszt projektu wyniesie 2,6 mln zł, w tym dofinansowanie z Funduszu Spójności w ramach POIiŚ – **1,8 mln zł**. Inwestycja realizowana jest od zimy 2017 roku do końca 2020 roku.
- **„Modernizacja Terenowej Stacji Edukacji Ekologicznej Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Suchych Rzekach”** służąca realizacji programu edukacji ekologicznej. Koszt projektu to ok. 2 mln zł, z czego dofinansowanie UE z POIiŚ – **1,4 mln zł**.
- **„Zachowanie bioróżnorodności Połoniny Wetlińskiej poprzez ochronę zagrożonych gatunków przed negatywnym oddziaływaniem turystyki”** – projekt, realizowany w ramach działania 4.5 *Różnorodność biologiczna* RPO WP, obejmuje rozbudowę, nadbudowę i przebudowę schroniska na Połoninie Wetlińskiej, w tym budowę systemu gromadzącego wodę, sanitariatów oczyszczalni ścieków. Projekt uzyskał dofinansowanie z Unii Europejskiej w wysokości prawie **2,35 mln zł** (całkowita wartość projektu wynosi ok 3,7 mln zł).
- **„Góry bez granic – integracja sieci szlaków w transgraniczny produkt turystyczny”.** Projekt tworzy nową ofertę turystyki aktywnej, która zintegruje w jedną sieć ponad 450 km szlaków pieszych, **biegnących wzdłuż całej granicy polsko-słowackiej, w tym na terenie BPN**. Projekt realizowany jest w partnerstwie Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Krakowie, Klubu Slovenských Turistov, Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej i Województwa Podkarpackiego. Projekt uzyskał dofinansowanie w wysokości 364 tys. euro (**ok. 1,6 mln zł**) ze środków Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Słowacja 2014-2020 i planowany jest do zakończenia w 2020 roku.

Na terenie Bieszczad, w tym Bieszczadzkiego Parku Narodowego, istnieje szereg potrzeb, które wymagają podjęcia dalszych działań i inwestycji. Należą do nich m.in.:

1. Inwestycje dotyczące budowy **tras edukacyjno-ekologicznych**, budowy i remontów **centrów edukacyjnych**, budowy lub odnowienia **szlaków turystycznych** wraz z ich

zagospodarowaniem i infrastrukturą techniczną, budowy sieci **ścieżek pieszo-rowerowych** oraz **parkingów**, budowy nowych lub modernizacji istniejących **schronisk**.

2. **Przystosowanie infrastruktury turystycznej**, m.in. szlaków i schronisk, **do potrzeb osób z niepełnosprawnościami** (w ramach Programu Dostępność Plus).
3. Poprawa krajobrazu Bieszczad, np. poprzez **likwidację nieużywanych linii energetycznych**.
4. **Dywersyfikacja ruchu turystycznego** w obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego.
5. Działania zmierzające do **utworzenia turystycznych przejść granicznych**, np. Wołosate-Łubnia, Przełęcz Użocka.

Powyższe działania będą realizowane przy wsparciu środków z różnych źródeł. Poniżej zaprezentowano dwa projektowane przedsięwzięcia:

	PLANOWANE
<p style="text-align: center;">Projekty planowane na obszarze Bieszczad i Przedgórze Bieszczadzkiego</p> <ul style="list-style-type: none">• „Bieszczadzka Kraina Dolin” – to przedsięwzięcie mające za zadanie ochronę bioróżnorodności przez dywersyfikację ruchu turystycznego w obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego. W jego ramach, na terenie parku w obszarze nieleśnym, tzw. „Bieszczadzkiej Krainy Dolin”, to jest doliny Wołosatego, Caryńskiego, Brzegów Górnych i doliny Górnego Sanu, planowane jest wykonanie infrastruktury związanej z udostępnianiem turystycznym, która pozwoli lepiej rozłożyć w przestrzeni Parku wzmożony ruch turystyczny. <p>Częścią powyższego przedsięwzięcia jest projekt „Kompleksowe zagospodarowanie turystyczne „Doliny Górnego Sanu” w Bieszczadzkim Parku Narodowym (rejon historycznych miejscowości: Dzwiniacz Górny, Tarnawa Niżna i Wyżna, Sokoliki Górskie, Bukowiec, Beniowa, Sianki)”. Celem projektu jest odciążenie głównych kompleksów górskich o przekroczonej pojemności turystycznej przez stworzenie realnej alternatywy z ciekawą i zróżnicowaną ofertą zwiedzania. W ramach przedsięwzięcia planowana jest m.in. budowa salonu edukacyjnego „Doliny Górnego Sanu” w miejscowości Tarnawa Niżna. Szczegółowy zakres projektu będzie uzgodniony pomiędzy Bieszczadzkim Parkiem Narodowym i MliR.</p> <ul style="list-style-type: none">• Przygotowanie dokumentacji projektowej dla inwestycji polegającej na budowie tras turystycznych na obszarze Bieszczad i Przedgórze Bieszczadzkiego, stanowiących uzupełnienie szlaku GreenVelo. W tym celu planowane jest zawarcie umowy między Ministerstwem Inwestycji i Rozwoju a Urzędem Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego. Szacowany koszt projektu w wysokości 5 mln zł zostanie pokryty z Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna.	

W Bieszczadach dotychczas nie funkcjonowały ośrodki pozwalające na uprawianie sportów na poziomie olimpijskim. Stworzenie infrastruktury służącej przygotowaniu sportowców do startowania w zawodach to jeden z ważnych elementów *Programu dla Bieszczad*. Nie tylko ułatwi on promocję tych terenów, umożliwi rozwój sportowych talentów miejscowej młodzieży, ale też zapewni liczne miejsca pracy, zarówno podczas budowy obiektów, jak i w czasie ich funkcjonowania.

	<p>W REALIZACJI</p>
<p style="text-align: center;">Budowa Centrum Rehabilitacji i Sportu na terenie MOSiR w Sanoku.</p> <p>Inwestycja w Sanoku o ogólnej wartości 15,5 mln zł (wyplacanej w trzech transzach: 0,5 mln zł w 2017 roku, 4,5 mln zł w 2018 roku i 10,5 mln zł w 2019 roku) uwzględniona jest w Planie Rocznym na rok 2017 „Programu inwestycji o szczególnym znaczeniu dla sportu” Ministra Sportu i Turystyki.</p> <p>Centrum będzie pełnić funkcje zarówno sportowe, jak i rehabilitacyjne. Całość zostanie dopasowana do istniejących już obiektów, tworząc kompleks zapewniający zawodnikom odnowę biologiczną i rehabilitację, a także pozwalający im na rozwój fizyczny i przygotowanie do zmagania sportowych na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Projekt obejmuje: wewnętrzny 8-torowy basen sportowo-rehabilitacyjny, widownię na 150 miejsc, gabinety odnowy biologicznej, pomieszczenia do rehabilitacji i masażu, zewnętrzny basen rehabilitacyjny oraz sportowy, siłownię zewnętrzną.</p>	

	<p>PLANOWANE</p>
<p style="text-align: center;">Projekt „8 element” – budowa Ośrodka Przygotowań Olimpijskich „Bieszczady” Centralnego Ośrodka Sportu</p> <p>Jest to projekt zakładający powstanie ośrodka, który oferować będzie najwyższy poziom przygotowania treningowego, a także odpowiednio dopasowaną ofertę socjalną i funkcjonalną. Wśród kilku możliwych lokalizacji rozpatrywany jest wariant utworzenia dwóch kompleksów: w Teleśnicy Sannie nad Jeziorem Solińskim oraz w Jasieniu (Ustrzyki Dolne).</p> <p>Planuje się, że prace koncepcyjne, inwentaryzacyjne, rozpoznanie geologiczne i geodezyjne, analizy, pozyskiwanie niezbędnych pozwoleń i inne niezbędne działania będą prowadzone w ciągu 2018 roku, równoległe z konsultacjami z ekspertami i środowiskami sportowymi. Prace będą się odbywały w porozumieniu z władzami regionalnymi i lokalnymi oraz Dyrekcją Lasów Państwowych na podstawie stosownych umów i porozumień.</p>	

Ośrodek zostanie zbudowany zgodnie z wymaganiami ochrony środowiska, energooszczędnie, a jego architektura będzie wpisywać się w krajobraz. Ogłoszenie konkursu na koncepcję architektoniczną kompleksu nastąpi w 2019 roku, a w 2020 roku zostanie ogłoszony przetarg na budowę.

Wstępnie przewidywany koszt to ok. 192 mln zł (dla lokalizacji w Teleśnicy Sannie) i ok. 150 mln zł (dla lokalizacji w Ustrzykach Dolnych).

Źródło: Analiza funkcjonalno-przestrzenna Ośrodka Przygotowań Olimpijskich w województwie podkarpackim dla lokalizacji Jasień oraz Teleśnica Sanna, JP Architekci dla Centralnego Ośrodka Sportu, wrzesień 2017 roku.

Baza turystyczna może się także poszerzyć o Centrum Turystyki Aktywnej, dzięki opracowanemu przez Gminę Olszanica projektowi „Bieszczad-ski”, propagującemu rozwój narciarstwa w Bieszczadach.

	PLANOWANE
<p style="text-align: center;">Projekt „Centrum Turystyki Aktywnej – Bieszczad-ski” Gminy Olszanica</p> <p>Budowa „Centrum Turystyki Aktywnej Bieszczad-ski” opiera się na wykorzystaniu naturalnego i niepowtarzalnego ukształtowania północnych stoków gór w miejscowości Wańkowa, położonej w Gminie Olszanica, które pozwala na wybudowanie najdłuższej i najnowocześniejszej w województwie podkarpackim, czterosobowej kolei linowej wraz z całą niezbędną i przyjazną dla użytkowników infrastrukturą towarzyszącą. Bieszczad-ski Ośrodek Wypoczynkowo-Szkoleniowy, który powstanie z kolei w wyniku przebudowy budynku byłej szkoły w Wańkowej, będzie stanowił naturalne zaplecze dla Centrum Turystyki Aktywnej Bieszczad-ski, poszerzając jego ofertę o nowoczesną bazę noclegową, szkoleniową, konferencyjną i wypoczynkową. Wstępnie szacowany koszt inwestycji to 18 mln zł.</p>	

Myśląc o rozwoju bazy turystycznej w Bieszczadach nie można pominąć znaczenia inwestycji planowanych przez działające w tym regionie podmioty gospodarcze.

	PLANOWANE
<p style="text-align: center;">Plany inwestycyjne PGE Energia Odnawialna S.A. w infrastrukturę turystyczną</p> <p>Spółka akcyjna PGE Energia Odnawialna planuje szereg inwestycji w Centrum Wypoczynkowym Wyspa Energetyk w Polańczyku, położonym na Dużej Wyspie na Jeziorze Solińskim, mających na celu remont, modernizację i rozbudowę ośrodka, obejmującą m.in. projekt i budowę zespołu domków,</p>	

projekt budowy mostu zwodzonego na wyspę, który rozwiązałby problemy komunikacyjne, budowę multifunkcyjnej sali konferencyjnej, wykonanie placu zabaw dla dzieci, stworzenie strefy fitness, rozwój sieci rekreacyjno-sportowej na wyspie, w tym boiska do piłki nożnej, budowę stacji żeglarskiej i pola kempingowego, utworzenie Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego Zwiedzania Zapory w Solinie (wraz z niezbędną infrastrukturą). Koszt wszystkich inwestycji szacowany jest na 8 mln zł.

4. Rozwijanie atrakcyjnej oferty w zakresie kultury

Oferta z zakresu kultury powinna być komplementarna w stosunku do oferty turystycznej i sportowej. Bogatą mozaikę pogranicza polsko-ukraińskiego tworzyły grupy etnograficzne Bojków, Dolinian, Łemków i Pogórczan. Obok siebie mieszkali tu przez lata Polacy, Rusini, Niemcy i Żydzi. Swój wpływ odcisnęła pasterska kultura wołoska. Trudna historia tych ziem zasługuje na szczególną uwagę i upamiętnienie. Magnesem przyciągającym wielu turystów są zabytki kultury sakralnej i budownictwa ludowego. Kilka projektów w tej dziedzinie zostało zrealizowanych dzięki wsparciu z Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020.

W REALIZACJI

Projekt „Porta Rusica – z Połonin w Bieszczady”

W wyniku projektu zostanie wytyczony i oznakowany ok. 60-kilometrowy szlak rowerowy, biegnący przez Podkarpacie i Kraj Preszowski. Będą to głównie leśne ścieżki rowerowe, wzdłuż których powstaną wiaty i wieże widokowe. Dokładna mapa ścieżek zostanie udostępniona poprzez bezpłatną aplikację na smartfony z możliwością skanowania kodów QR, lokalizujących miejsce pobytu rowerzysty. Na szlaku będą organizowane rajdy rowerowe promujące zrównoważoną turystykę. „Porta Rusica – z Połonin w Bieszczady” zrealizuje Powiat Leski w partnerstwie ze słowackim leśnictwem z Ulič i nadleśnictwem Cisna do 2020 roku. Projekt otrzyma dofinansowanie w wysokości 1,59 mln euro (ok. 6,8 mln zł) ze środków Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Słowacja 2014-2020.

Projekt „Otwieramy wrota Karpat. Dziedzictwo kulturowe łuku karpackiego w nowej odsłonie”

„Otwieramy wrota Karpat” jest propozycją skierowaną dla turystów zainteresowanych atrakcjami Pogórza Karpackiego. W ramach projektu odnowione zostaną zapomniane obiekty dziedzictwa kulturowego, w których będą się odbywały różnego typu imprezy kulturalne. W Ustrzykach Dolnych, wokół starej rafinerii odnowiona zostanie przestrzeń na potrzeby działań Bieszczadzkiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego. Powstanie mini skansen kolejowy w Zagórze. Po stronie słowackiej, w Medzilaborcach będzie utworzone Muzeum I Wojny Światowej. Projekt realizowany jest przez Powiat Bieszczadzki w partnerstwie z miastem Giraltovce, miastem Medzilaborce oraz gminą Zagórze. Projektowi przyznano dofinansowanie w wysokości 2,1 mln euro (ok. 9 mln zł) ze środków Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Słowacja 2014-2020. Jego zakończenie planowane jest na 2020 rok.

Ponadto w ramach projektu parasolowego, zarządzanego przez Stowarzyszenie Euroregion Karpacki Polska, realizowane są tzw. mikroprojekty w zakresie promocji i kultury oraz edukacji. Przykładem współpracy polsko-słowackiej w tej formie może być projekt „**Szlakiem obiektów UNESCO na pograniczu polsko-słowackim**”.

Innym potencjalnym źródłem dofinansowania dziedzictwa kultury jest POIŚ. W ramach tego programu uzyskał dofinansowanie projekt pt. „**Wschodniosłowiańskie dziedzictwo kulturowe – konserwacja, renowacja i digitalizacja drewnianych cerkwi i ich wyposażenia w Małopolsce, na Podkarpaciu, Lubelszczyźnie i Podlasiu**”, realizowany przez Prawosławną Diecezję Lubelsko-Chełmską.

	W REALIZACJI
<p>„Wschodniosłowiańskie dziedzictwo kulturowe – konserwacja, renowacja i digitalizacja drewnianych cerkwi i ich wyposażenia w Małopolsce, na Podkarpaciu, Lubelszczyźnie i Podlasiu”</p> <p>Projekt dotyczy rewaloryzacji dziedzictwa kultury wschodniosłowiańskiej, które przetrwało w postaci drewnianych zabytków nieruchomych i ruchomych w południowej i wschodniej części Polski – od Suwałk na północy po Turzańsk i Wysową Zdrój na południu. Inwestycja obejmuje łącznie 55 zabytkowych obiektów z terenu Podkarpacia (w tym w Komańczy i Zagórzcu), Małopolski, Lubelszczyzny i Podlasia. Na projekt składają się prace budowlano-konserwatorskie dotyczące drewnianych zabytkowych obiektów, ich otoczenia, a także prace konserwatorskie dotyczące drewnianych zabytków ruchomych, stanowiących unikatowe wyposażenie poszczególnych obiektów. Elementem spajającym zadania w projekt zintegrowany jest założenie budowy szlaku turystyki kulturowej pn. „Śladami wschodniosłowiańskiej tradycji”, na bazie zrewaloryzowanych obiektów. W tym celu zaplanowano digitalizację obiektów, przygotowanie o każdym z nich filmu o charakterze przewodnika z audiodeskrypcją oraz tzw. śladu GPS dla wycieczek rowerowych. Materiały (film oraz ślad GPS) będą dostępne przez urządzenia mobilne za pośrednictwem kodów QR. Projekt jest realizowany w ramach działania 8.1. <i>Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury</i> Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020. Jego wartość wynosi 23,5 mln zł, (w tym dofinansowanie z Unii Europejskiej ok. 20 mln zł).</p>	

Także Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 jest istotnym źródłem środków, dzięki którym można realizować cele dotyczące ochrony i propagowania dziedzictwa kulturowego i historycznego regionów pogranicza, wzmacniać powiązania kulturowe i sąsiedzką współpracę, działać na rzecz poprawy wizerunku i atrakcyjności terenów objętych programem PL-BY-UA, zwiększając tym samym potencjał lokalnych społeczności.

PLANOWANE

W ramach planowanego naboru do Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina w działaniach 1.1 *Promocja kultury lokalnej i historii* oraz 1.2 *Promocja i zachowanie dziedzictwa naturalnego*, przewiduje się złożenie projektów polegających na:

- opracowaniu koncepcji polsko-ukraińskich przedsięwzięć promujących kulturę lokalną, dziedzictwo historyczne i przyrodnicze, ze szczególnym uwzględnieniem wspólnych markowych produktów terytorialnych,
- opracowaniu koncepcji i planów szlaków turystycznych w Parkach Narodowych oraz ich otulinach: Bieszczadzkiem i Użańskim oraz Nadszańskim Parku Krajobrazowym,
- organizacji wydarzenia kulturalnego o masowym charakterze, promującego kulturę, historię i tradycje obszarów pogranicza.

Pozyskanie środków jest uzależnione od oceny wniosków aplikacyjnych przez komisję w ramach planowanego konkursu. Nabór trwa od początku sierpnia do końca października 2018 roku, a kwota dofinansowania to od 20 tys. do 60 tys. euro. Całość alokacji na konkurs wynosi 5,2 mln euro (22,3 mln zł).

Równolegle do programów unijnych gminy, gminne instytucje kultury, organizacje pozarządowe i parafie z obszaru Bieszczad z sukcesem aplikowały do programów grantowych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W latach 2015-2017 ww. instytucje złożyły 80 wniosków i uzyskały dofinansowanie w wysokości ok. 5,7 mln zł.

VII. Efektywne wykorzystanie międzynarodowych relacji

Opisywany w dokumencie obszar charakteryzuje się położeniem w bezpośrednim sąsiedztwie granicy Polski ze Słowacją i Ukrainą. Główną korzyścią, wynikającą z takiej lokalizacji, jest możliwość nawiązania współpracy z podmiotami z sąsiednich krajów, która odnosi się najczęściej do wymiany doświadczeń i wiedzy, wspólnej realizacji projektów przez władze lokalne, ale także przez inne podmioty, np. placówki edukacyjne czy podmioty gospodarcze. Współpraca międzynarodowa dotyczy często również organizacji wspólnych przedsięwzięć, zwłaszcza kulturalnych, sportowych i gospodarczych. Prowadzenie współpracy z zagranicznymi partnerami daje szansę lokalnej społeczności na lepsze poznanie kultury, tradycji i języka sąsiednich społeczności oraz pozytywnie wpływa na wzajemne relacje.

Położenie przygraniczne opisywanego obszaru, poza wyżej wskazanymi możliwościami, daje również szanse na rozwój inicjatyw opartych o zasoby przyrodnicze. **Międzynarodowy Rezerwat Biosfery "Karpaty Wschodnie"** był pierwszym transgranicznym rezerwatem biosfery UNESCO na świecie. Założony w 1992 roku na terenie Bieszczad rezerwat swoim zasięgiem obejmuje terytorium Polski, Słowacji i Ukrainy. Po stronie polskiej w jego skład wszedł Bieszczadzki Park Narodowy wraz ze swoją

otuliną, czyli Parkiem Krajobrazowym Doliny Sanu i Ciśniańsko-Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym, po słowackiej stronie – Park Narodowy "Połoniny" wraz z otuliną, a po stronie ukraińskiej – Użański Park Narodowy wraz Nadszańskim Parkiem Krajobrazowym¹².

Międzynarodowy rezerwat należy traktować jako atut, który dzięki swojej randze i znaczeniu stanowi punkt wyjścia do realizacji projektów m.in. z zakresu ochrony przyrody, kultury a nawet promocji gospodarczej z udziałem funduszy szwajcarskich, norweskich czy programów europejskiej współpracy terytorialnej.

Obecnie obszar Bieszczad ma możliwość pozyskiwania środków z trzech programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej: Programu INTERREG Europa Środkowa, Programu INTERREG Europa, Programu INTERREG Polska-Słowacja, a także z Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina. Warto zaznaczyć, że w kolejnej perspektywie wsparcie obszarów przygranicznych w dalszym ciągu pozostanie jednym z priorytetów Komisji Europejskiej. Dlatego konieczne jest dalsze wspieranie potencjału do współpracy międzynarodowej podmiotów zlokalizowanych na obszarze Bieszczad.

Dotychczasowe doświadczenia strategii bałtyckiej i dunajskiej pokazują, że strategie makroregionalne są platformami współpracy przynoszącymi regionom wymierne korzyści. Dlatego projekty makroregionalne powinny obejmować obszary, które można uznać za szczególnie istotne dla UE, a do takich właśnie zaliczyć należy Karpaty.

Obszar Bieszczad objęty jest również działaniami podejmowanymi w ramach Inicjatywy Trójmorza, która ma wspomóc współpracę i synergię już istniejących na poziomie regionów modeli współpracy wewnątrz Unii Europejskiej, zwłaszcza tych realizowanych w formule Grupy Wyszehradzkiej i Rozszerzonej Grupy Wyszehradzkiej. Na forach tych – w zależności od tematyki – już można zaobserwować intensywną współpracę regionów UE. W deklaracji przyjętej przez głowy 12 państw Europy Środkowej i Wschodniej: Austrii, Bułgarii, Chorwacji, Czech, Estonii, Litwy, Łotwy, Polski, Rumunii, Słowacji, Słowenii i Węgier na Drugim Szczycie Trójmorza (lipiec 2017 roku) zwrócono uwagę na konieczność intensyfikacji wspólnych działań w obszarze gospodarki, połączeń transportowych, ochrony środowiska, infrastruktury energetycznej, prac badawczo-naukowych i komunikacji cyfrowej. Obszary te pokrywają się z bieszczadzskimi obszarami wymagającymi poprawy. Z perspektywy opisywanego terytorium szczególnie cenny jest fakt, że priorytetem Inicjatywy Trójmorza jest dalszy rozwój drogi *Via Carpatia*, która przebiega w sąsiedztwie objętego tym dokumentem terenu.

Opisane wyżej inicjatywy międzynarodowe, które swoim zasięgiem obejmują Bieszczady, powodują, że podmioty z tego obszaru stają się ważnymi aktorami w sieci powiązań i współpracy międzynarodowej. Ponadto otwierają się przed nimi nowe możliwości wynikające z prowadzenia współpracy międzynarodowej.

¹² Źródło: www.grupabieszczady.pl

PLANOWANE

Makroregionalna Strategia dla obszaru Karpat

W wyniku dwuletniej współpracy z państwami regionu w Ministerstwie Inwestycji i Rozwoju opracowano projekt *Makroregionalnej Strategii dla obszaru Karpat*. 5 września 2018 roku w Krynicy Zdroju została podpisana przez przedstawicieli Słowacji, Węgier, Ukrainy i Polski *Deklaracja Karpacka*, która otwiera drogę do opracowania *Makroregionalnej Strategii UE dla Regionu Karpat*, podobnie jak ma to miejsce w przypadku makroregionów Dunaju czy Alp. Współpraca pozostaje otwarta dla pozostałych państw karpackich, tj. Rumunii, Czech, Serbii i Mołdawii. Strategia swoim zasięgiem obejmuje m.in. obszar Bieszczad, tym samym *Program dla Bieszczad* wpisuje się w *Strategię Makroregionalną dla Karpat*. Projekt *Strategii* zakłada działania wpływające na wzrost konkurencyjności tego obszaru, poprawę dostępności transportowej, ochronę środowiska, lepszy dostęp do usług publicznych i poprawę jakości życia mieszkańców.

VIII. System zarządzania i wdrażania

Program dla Bieszczad jest koordynowany przez Ministra Inwestycji i Rozwoju, a w jego realizację zaangażowane są takie podmioty, jak m.in. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwo Infrastruktury, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewoda Podkarpacki, Bieszczadzki Park Narodowy, Lasy Państwowe i wybrane spółki Skarbu Państwa działające na terenie Bieszczad. Za realizację *Programu Strategicznego Rozwoju Bieszczad* odpowiada samorząd województwa oraz Związek Bieszczadzkich Gmin Pogranicza.

Warunkiem sukcesu PdB jest bliska, partnerska współpraca pomiędzy stroną rządową i samorządową, pomiędzy samorządem regionalnym i samorządami lokalnymi, a także współdziałanie poszczególnych powiatów i gmin objętych programem.

System zarządzania PdB opiera się na koordynacji działań podejmowanych z poziomu krajowego oraz zapewnieniu właściwego przepływu informacji pomiędzy wszystkimi interesariuszami programu.

Na potrzeby koordynacji i monitorowania wdrażania PdB powołane zostanie **Forum ds. Rozwoju Bieszczad**, pod egidą ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego.

Do zadań Forum należy w szczególności: uzgadnianie planów i możliwości wspierania obszaru Bieszczad, zapewnienie skutecznego wdrażania inicjatyw podejmowanych z poziomu krajowego, eliminowanie ryzyk i wąskich gardeł oraz monitorowanie postępów we wdrażaniu PdB.

Projekty i przedsięwzięcia wskazane w programie nie stanowią katalogu zamkniętego. Możliwa i pożądana jest bieżąca identyfikacja i wdrażanie kolejnych działań na rzecz rozwoju Bieszczad.

Program dla Bieszczad stanowi załącznik do *Kontraktu Terytorialnego dla Województwa Podkarpackiego* i jako taki daje prawne podstawy do podejmowania szeregu działań na rzecz tego obszaru oraz monitorowania ich rezultatów. Będąc częścią kontraktu wpisuje się wielowymiarowo w kierunek działań „Wzmocnienie współpracy i zintegrowanego podejścia do rozwoju na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym” w ramach *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*.

Program realizuje zawarte w tym dokumencie wytyczne zintegrowanego podejścia nie tylko w obszarach wskazanych enumeratywnie w SOR, ale i innych terytoriów określonych w strategiach samorządów województw. Stanowi nowe wyzwanie dla instytucji zaangażowanych w jego realizację, które podejmują się integracji działań kierowanych ze szczebla centralnego z działaniami ujętymi w wojewódzkim *Programie Strategicznego Rozwoju Bieszczad*.

IX. Indykatywne zestawienie projektów

Lp.	Stan realizacji	Nazwa projektu	Oś Programu	Orientacyjny wkład z budżetu państwa i/lub środków pomocowych [w mln zł]	Program/ jednostka odpowiedzialna za realizację
1.	w realizacji	Budowa trasy ekspresowej S-19 w województwie podkarpackim – od Rzeszowa do granicy ze Słowacją	I	ok. 9 mld zł – cała trasa od Rzeszowa do granicy państwa	PBDKiA GDDKiA
2.	w realizacji	Budowa obwodnicy Sanoka w ciągu drogi krajowej nr 28	I	144	POIŚ GDDKiA
3.	w realizacji	Budowa mostów: - przez rzekę Tyrawka w m. Tyrawa Wołoska (DK 28)* przez potok Korzonka w m. Bircza (DK 28)* przez rzekę Smorż w m. Brzegi Dolne (DK 84)* - przez potok Serednica w m. Olszanica (DK 84)* - przez potok w m. Brzegi Dolne (DK 84) - przez potok w m. Stefkowa (DK 84) - przez potok Równianka w Ustrzykach Dolnych (DK 84)*	I	21,9	PBDKiA GDDKiA
4.	w realizacji	Rozbudowa drogi krajowej nr 84 na odcinku Lesko – Glinne	I	13	PBDKiA GDDKiA
5.	w realizacji	Rozbudowa drogi krajowej nr 84 w m. Brzegi Dolne	I	13	PBDKiA GDDKiA
6.	w realizacji	Budowa chodników: – w m. Bircza (DK 28)* – w m. Ustjanowa (DK 84)*	I	3	GDDKiA
7.	w realizacji	Rozbudowa drogi krajowej nr 28 na odcinku Przemyśl – Medyka	I	116	PBDKiA GDDKiA
8.	w realizacji	Rozbudowa drogi wojewódzkiej nr 885 Przemyśl – Hermanowice – granica państwowa	I	28,9	PL-BY-UA Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich
9.	w realizacji	Partnerstwo Transgraniczne – szansa rozwoju regionu	I	6	PL-BY-UA
10.	w realizacji	Projekty zatwierdzone roku do dofinansowania w 2018 r.	I	2	<i>Program Rozwoju Gminnej i Powiatowej Infrastruktury Drogowej na lata 2016-2019</i> Podkarpacki Urząd Wojewódzki

11.	w realizacji	Siedem projektów w ramach naboru na 2018 r.	I	9	Program na rzecz Rozwoju oraz Konkurencyjności Regionów poprzez Wsparcie Lokalnej Infrastruktury Drogowej Podkarpacki Urząd Wojewódzki
12.	w planach	Przebudowa/rozbudowa: DW 895 na odcinku Solina – Myczków DW 894 na odcinku Hoczew – Polańczyk	I	118	RPO
13.	w realizacji	Dofinansowanie rozwoju edukacji przedszkolnej	II	0,1	z budżetu państwa w projektach RPO
14.	w realizacji	Wdrożenie programu opieki dziennej na terenie powiatów leskiego, bieszczadzkiego, brzozowskiego, jasielskiego, krośnieńskiego i M. Krosna	II	0,87	RPO
15.	w realizacji	Budowa zaplecza żłobka gminnego w Ustrzykach Dolnych	II	0,94	RPO
16.	w realizacji	Rozbudowa Przedszkola Samorządowego w Lesku	II	0,88	RPO
17.	w realizacji	Zakup sprzętu medycznego ratującego życie dla Szpitala Powiatowego w Ustrzykach Dolnych	II	1,2	MliR
18.	w realizacji	„Poprawa bezpieczeństwa mieszkańców i turystów Bieszczad” Szpital Powiatowy w Lesku	II	6,3	POiŚ Ministerstwo Zdrowia
19.	w realizacji	„Razem dla ratowania życia” Szpital powiatowy w Ustrzykach Dolnych	II	8,5	PL-BY-UA
20.	w realizacji	Budowa małej infrastruktury sportowej w 2018 roku	II	3	Ministerstwo Sportu i Turystyki
21.	w realizacji	Bieszczadzki Zespół Szkół Zawodowych (Ustrzyki Dolne) „Szkolnictwo zawodowe w powiecie bieszczadzkim otwarte na rynek pracy”	II	0,093	RPO WP
22.	w realizacji	„Staże zawodowe dla Leśników” realizowany w ramach projektu „Staże zagraniczne dla uczniów i absolwentów szkół zawodowych oraz mobilność kadry kształcenia zawodowego”	II	0,085	POWER
23.	w realizacji	Projekt Zespołu Szkół Leśnych w Lesku „Lasy nie znają granic”	II	1	PL-SK
24.	w realizacji	Program praktyk zawodowych w Państwowych Wyższych Szkołach Zawodowych	II	2,4	POWER
25.	w realizacji	Projekt „Kształcimy zawodowców”	II	1	POWER

26.	w realizacji	Projekt „Program rozwojowy na rzecz poprawy jakości kształcenia studentów na kierunku Pielęgniarstwo w PWSZ”	II	2,6	POWER
27.	planowane	Upskilling pathways – ścieżki poprawy umiejętności: wsparcie osób o najniższych kwalifikacjach	II	27,4	POWER
28.	w realizacji	Wsparcie sieci szerokopasmowej na obszarze Bieszczad	II	16,9	POPC
29.	w realizacji	Wsparcie kompetencji cyfrowych	II	1,2	POPC
30.	w realizacji	Wsparcie inwestycji wodno-kanalizacyjnych	III	10,8	PROW Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
31.	w realizacji	Natura bez granic— zachowanie wspólnego dziedzictwa naturalnego w gminach Dobromil (Ukraina) i Zagórz (Polska)	III	9,4	PL-BY-UA
32.	w realizacji	Ochrona wód Jeziora Solińskiego i wód leczniczych kurortu Schodnica – wspólne wyzwanie i szansa zachowania i wykorzystania potencjału dziedzictwa naturalnego	III	7,3	PL-BY-UA
33.	w realizacji	Program strategiczny "Błękitny San" - uporządkowanie gospodarki ściekowej w aglomeracji Ustrzyki Dolne	III	2,6	POIŚ
34.	w realizacji	Soliński Klaster Energii	III	na tym etapie bd.	POIŚ Ministerstwo Energii
35.	w planach	Nowe dotacje w RPO WP w ramach działania 4.5 Różnorodność biologiczna porządkowanie gospodarki wodno-kanalizacyjnej w Bieszczadach i Błękitny San	III	30	RPO
36.	w planach	Projekty komplementarne do realizowanych w ramach RPO WP 2014-2020, które byłyby wspierane ze środków pochodzących z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej	III	na tym etapie bd.	WFOŚ
37.	w planach	I oś priorytetowa Konkurencyjna innowacyjna gospodarka, Działanie 1.4 Wsparcie MŚP, Poddziałanie 1.4.1 Dotacje bezpośrednie – dedykowana alokacja dla bieszczadzskich MŚP	IV	8	RPO
38.	w realizacji	Instrument Przedsiębiorcza Polska Wschodnia – Turystyka	IV	całkowity budżet (5 woj.) instrumentu to ok. 200 mln zł	MiIR BGK
39.	w realizacji	Tworzenie sieciowych produktów przez MŚP	IV	na projekty z Bieszczad i z Mazur 100 mln zł	PO PW

40.	w realizacji	Wparcie dla Lokalnych Grup Działania	IV	17,5	PROW
41.	w realizacji	„Wykonanie kompleksowej rewitalizacji szlaków pieszych Bieszczadzkiego Parku Narodowego w celu wzmocnienia ochrony ich otoczenia przyrodniczego w latach 2017-2020”	IV	1,8	POIŚ Bieszczadzki Park Narodowy
42.	w realizacji	„Modernizacja Terenowej Stacji Edukacji Ekologicznej Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Suchych Rzekach służącej realizacji programu edukacji ekologicznej”	IV	1,4	POIŚ Bieszczadzki Park Narodowy
43.	w realizacji	„Zachowanie bioróżnorodności Połoniny Wetlińskiej poprzez ochronę zagrożonych gatunków przed negatywnym oddziaływaniem turystyki”	IV	2,35	RPO Bieszczadzki Park Narodowy
44.	w realizacji	„Góry bez granic - integracja sieci szlaków w transgraniczny produkt turystyczny” (całość projektu) COTG PTTK	IV	1,6	PL-SK
45.	w realizacji	Dokumentacja projektowa dla utworzenia tras turystycznych w na obszarze Bieszczadach i Przedgórze Bieszczadzkiego	IV	5	POPT
46.	w realizacji	Budowa Centrum Rehabilitacji i Sportu na terenie MOSiR w Sanoku	IV	15,5	Ministerstwo Sportu i Turystyki
47.	w planach	Projekt „8 element” – budowa Ośrodka Przygotowań Olimpijskich „Bieszczady” Centralnego Ośrodka Sportu	IV	342	Ministerstwo Sportu i Turystyki
48.	w realizacji	„Wschodniosłowiańskie dziedzictwo kulturowe – konserwacja, renowacja i digitalizacja drewnianych cerkwi i ich wyposażenia w Małopolsce, na Podkarpaciu, Lubelszczyźnie i Podlasiu”	IV	19,9	POIŚ (cały projekt)
49.	w realizacji	Mikroprojekty w zakresie promocji i kultury oraz edukacji realizowane w ramach projektu parasolowego zarządzanego przez Euroregion Karpacki	IV	0,9	PL-SK
50.	w realizacji	„Porta Rusica - z Połonin w Bieszczady”	IV	6,8	PL-SK
51.	w realizacji	„Otwieramy wrota Karpat. Dziedzictwo kulturowe łuku karpackiego w nowej odsłonie”	IV	9	PL-SK
52.	w planach	Rozbudowa i modernizacja Centrum Wypoczynkowego Wyspa Energetyk w Polańczyku	IV	8	PGE Energia Odnawialna S.A.

*inwestycje zakończone

X. Indykatywne zestawienie przedsięwzięć

Lp.	Stan realizacji	Nazwa przedsięwzięcia/projektu	OŚ Programu	Orientacyjny wkład z budżetu państwa i/lub środków pomocowych [w mln zł]	Program/jednostka odpowiedzialna za realizację
1.	w planach	Rewitalizacja linii kolejowej nr 108 na odcinku Jasto – Nowy Zagórz. Ostateczny – minimalny zakres to dokumentacja projektowa	I	zakres inwestycji będzie uzależniony od dostępności środków w programie	RPO, PKP PLK
2.	w planach	Dokumentacja dla inwestycji „Budowa łącznicy kolejowej Jedlicze-Szebnie”		RPO	RPO, PKP PLK
3.	w planach	Budowa S74 odc. Nisko-Opatów	I	dokładna kwota zostanie ustalona na dalszym etapie przygotowania inwestycji	PBDKiA GDDKiA
4.	w planach	Rozbudowa drogi krajowej nr 84 – odc. między Sanokiem a gr. państwa w Krościenku	I	dokładna kwota zostanie ustalona na dalszym etapie przygotowania inwestycji	PBDKiA GDDKiA
5.	w planach	Rozbudowa drogi krajowej nr 28 – odcinek między S19 a granicą państwa w Medyce	I	dokładna kwota zostanie ustalona na dalszym etapie przygotowania inwestycji	PBDKiA GDDKiA
6.	w planach	Budowa przejścia granicznego Malhowice-Nizankowice	I	dokładna kwota zostanie ustalona na dalszym etapie przygotowania inwestycji	Urząd Wojewódzki w Rzeszowie
7.	w planach	Utworzenie przejścia granicznego Michniowiec-Łopuszanka	I	dokładna kwota zostanie ustalona na dalszym etapie przygotowania inwestycji	MSWiA, Urząd Wojewódzki w Rzeszowie
8.	w realizacji	Badanie potencjału PWSZ m. Jana Grodka w Sanoku pod kątem	II	wartość dodana w postaci	Pomoc Techniczna MiIR

		sektora usług dla biznesu		wyników badań i rekomendacji	
9.	w planach	Konkurs w ramach działania 7.4 <i>Rozwój opieki żłobkowej w regionie</i>	II	alokacja na konkurs 20 mln, projekty dla Bieszczad uzyskują punkty preferencyjne	RPO WP Wojewódzki Urząd Pracy
10.	w planach	Lokalny Ośrodek Wiedzy i Edukacji	II	planowane preferencje w konkursie	MEN
11.	w planach	Przestrzeń dostępnej szkoły	II	preferencje w konkursie, całość alokacji 100 mln zł	POWER w ramach programu Dostępność Plus 2018-2025
12.	w planach	Inicjatywa na rzecz zatrudnienia ludzi młodych	II	alokacja na dla całego województwa 70,2 mln	POWER
13.	w planach	Podnoszenie umiejętności oraz uzyskiwanie kwalifikacji zawodowych przez uczestników pozaszkolnych form kształcenia zawodowego i wzmacnianie ich zdolności do zatrudnienia	II	alokacja dla subregionu krośnieńskiego i przemyskiego 12,85 mln	RPO
14.	w planach	Dofinansowanie przedsięwzięć Geologia i górnictwo część (1) Poznanie budowy geologicznej kraju oraz gospodarka zasobami złóż kopalni i wód podziemnych	III	całość programu to 200 mln zł na dotacje, 50 mln na pożyczki	NFOŚiGW
15.	w planach	Rozwój Baligródzkiego Klastra Energii Odnawialnej	III	w zależności od możliwości uzyskania dotacji	RPO
16.	w planach	„Centrum Turystyki Aktywnej - Bieszczad-ski” Gminy Olszanica	IV	szacowany koszt 18 mln	środki do pozyskania z różnych źródeł, montaż finansowy
17.	w planach	Kompleksowe zagospodarowanie turystyczne „Doliny Górnego Sanu”	IV	szacowany koszt 14,6 mln	środki do pozyskania z różnych źródeł, montaż finansowy
18.	w planach	Dostępne programy dotacyjne grantowych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego	IV	alokacje roczne, wysokość dofinansowania w zależności od wyników konkursów	MKiDN
19.	w planach	Konkursy w działaniach 1.1 Promocja kultury lokalnej i historii 1.2 Promocja i zachowanie dziedzictwa naturalnego	IV	budżet konkursu 22,3	PL-BY-UA